

Sárándi Tamás

Nemzetiségpolitikák mérlege.

A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tiszti bizottságok működésének tükrében¹

A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos szak- és népszerűsítő irodalom jelentős része (a magyar kisebbség 20. századi történelmével kapcsolatban is) a sérelmek bemutatására összpontosít. Csökkenő mértékben ugyan, de a román szakirodalom legerősebb áramlatára továbbra is érvényes ez a megállapítás, akárcsak néhány magyar nyelvű népszerűsítő írásra, illetve szakmunkára. Az effajta megközelítés véleményünk szerint nem vezet el a probléma objektív bemutatásához. Egyrészt azért, mert a 20. században a Kárpát-medencében létrejött összes nemzetállam legfontosabb törekvése a nemzetépítés és nemzeti homogenizáció volt, és ezt mindegyikük a területén lévő kisebbség rovására igyekezett megvalósítani. Másrészt a mártírológiai megközelítés elfed sok részletkérdést, például a kisebbségi közösségben lezajló fejlődéseket, változásokat.

Ennek ellenére jelen tanulmány az 1940–1944 között Észak- és Dél-Erdélyben megélt sérelmek bemutatását tűzi ki céljául. A diszkrimináció viszonylatainak minél szakszerűbb feldolgozása révén próbálja segíteni a magyar és román történeti diskurzus közelítését, hogy a jövőbeni tanulmányok célja ne újabb és újabb sérelmek feltárása, hanem inkább azok értelmezése, a kormányzati politika mögött meghúzódó érdekek, illetve a nemzetiségek részéről erre adott válaszok és stratégiák megismerése legyen. A cél tehát az 1940–1944 között a román és magyar kisebbséget ért sérelmek tartalmának és a diszkrimináció működésének számbavétele és – a forrásadottságok lehetőségeihez mérten – ezek kihatásának bemutatása. Mindehhez – egyféle

¹ Jelen tanulmány a Modern Minerva Alapítvány támogatásával készült, amelyet a szerző ezúton is köszön.

szűrőként – a korszakban Erdélyben működött német–olasz tiszti bizottságot használjuk fel, s csak a bizottság elé került egyéni panaszokat tesszük vizsgálatunk tárgyává.

A téma viszonylagos feltáratlansága miatt, illetve az értelmezés megkönnyítése érdekében a diszkrimináció nyomán keletkezett sérelmeket igyekezünk minél tágabb kontextusban elhelyezni. Ezért az első fejezetben az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 közötti helyzetének vázlatos bemutatására vállalkoztunk, kihangsúlyozva a köztük levő hasonlóságokat és különbségeket. Mivel a térség feszültségein a bécsi döntés sem enyhített, az annak megszületését követő hónapokban az érintett felek egyféle kiütkeresésbe kezdtek, hogy bebizonyítsák: a szaporodó sérelmek abból fakadnak, hogy a másik fél nem tartja be a második bécsi döntést, illetve elnyomja a területén élő kisebbségeket. Ez a törekvés vezetett el már 1940 őszén a német–olasz különbizottságok és tiszti bizottságok megalakításához. Külön fejezetben tárgyaljuk ezen bizottságok megalakításának előzményeit és kontextusát, illetve kitérünk a második – ún. Hencke-Roggeri – különbizottság tevékenységére, aminek során igyekszünk új megállapításokat is tenni. Ismertetjük a magyar kormány által létrehozott kolozsvári Miniszterközi Bizottság tevékenységét is, amelynek célja a keletkezett sérelmek belpolitikai, elsősorban közigazgatási kérdésként való kezelése volt. A tanulmány egyik legterjedelmesebb alfejezete a kolozsvári és brassói német–olasz tiszti bizottság tevékenységének ismertetésével foglalkozik. Működési elvének bemutatása mellett elsőként kíséreljük meg a bizottság tevékenységének periodizálását, illetve értékelését. Ezt követően a román és a magyar kisebbség sérelmeiről fennmaradt forrásadottságokat vesszük számba. Külön kitérünk a két kisebbségi elit – illetve a mögöttük álló anyaországok – által követett stratégiára, és felvázoljuk az elemzéskor használt források kiválogatási szempontjait. Külön alfejezetekben ismertetjük a tanulmány alapjául szolgáló sérelmeket, és – amennyiben lehetséges – ezeket kategorizálni és rangsorolni is megpróbáljuk gyakoriságuk szerint. A tanulmány zárásaként igyekszünk kimutatni a két kisebbség sérelmei közötti hasonlóságokat és különbségeket, illetve felvázolni – elsősorban a tiszti bizottságok működésére vonatkozóan – a téma jövőbeni kutatásának lehetséges módozatait.

1. A román és a magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között

Alap kutatások hiányában nem vállalkozhatunk a két kisebbség helyzetének bemutatására, sem az abban bekövetkező változás, esetleges súlyosbodás részletes ismertetésére. Így csak néhány fontosabb, elsősorban a kor-

mányzat szintjén megmutatkozó elképzelésre mutatunk rá, illetve azokra az intézkedésekre, amelyek véleményünk szerint a legtöbb sérelem forrásául szolgáltak. Mindezt elsősorban a szakirodalom eddigi eredményei révén igyekszem feltérképezni.

Az észak-erdélyi románok helyzetének megítélését a magyar kormányzati politika számbavételével kell kezdenünk. Két elemet tartunk fontosnak kiemelni: egyrészt a magyar nemzetiségpolitika keretétől szolgáló úgynevezett Szent István-i eszmét, másrészt a magyar kormány sajátos bécsi döntésértelmezését. A Szent István-i eszme lényegét Teleki a következőképpen foglalta össze: „mindenféle olyan jogot, amely az állam egységét nem sérti, [...] megadunk mindenkinek”.² Az államhűségért és a magyarság kárpát-medencei vezető szerepének elismeréséért cserébe tehát bizonyos nyelvi, kulturális jogokat biztosítottak a nemzetiségek számára. Soha nem határozták meg azonban pontosan ennek mibenlétét,³ illetve az is gondot jelentett, hogy az egyes nemzetiségi személyek megítélésében azok két világháború közötti, magyarokkal szembeni magatartása volt a mérvadó. Ennek eldöntésére minden állami alkalmazottat úgynevezett priorálásnak vetettek alá, és a döntést legtöbb esetben maga a helyi magyar elit mondta ki.⁴ A látszólag nagyvonalú és engedékeny politika csupán a nemzetiségpolitika keretét vagy inkább politikai kommunikációját biztosította, a gyakorlatban a magyar kormány nemzetiségpolitikája a magyarságpolitikát jelentette, az észak-erdélyi magyar lakosság minden téren való erősítését. Ez nagyrészt az észak-erdélyi magyar politikai elit érdekérvényesítő képességének a hatására alakult így, amely – feladva addigi, kisebbségként képviselt nemzetiségpolitikai nézetét – a magyar szupremácia mellett tette le a voksot.⁵ Ha nem is törekedett a magyar kormányzati politika a nemzetiségeknek a területéről való erőszakos eltávolítására, hosszú távú elképzeléseiben egy saját elittel

2 L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. Magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 - 1944 között*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2013. 207. Ugyanitt több idézetet is találunk a korszak magyar vezető politikusainak ezen eszme lényegére vonatkozó kijelentéseiről.

3 Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008, 143–144.

4 A katonai közigazgatás időszakából vett példákra vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: A nemzetiségi középosztály helyzete 1940 őszén. Példák a katonai közigazgatás időszakából. *Modern Magyarország*, 2013. 1. sz. 141–164.

5 A magyar politikai elit nézeteiben végbemenő változás részletes elemzését lásd: Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes*, 2006. 2. sz. 43–70.

nem rendelkező, államhűségében megkérdőjelezhetetlen, nem magyar paraszti tömeg létét tartotta elfogadhatónak, amely bizonyos nyelvi és kulturális jogokkal rendelkezik.⁶

A nemzetiségpolitikát meghatározó másik fontos elem a második bécsi döntés értelmezéséből fakadt. Ennek egyik legjobb összefoglalóját a Hencke-Roggeri különbizottság javaslataira adott magyar válaszban találjuk meg. Eszerint a bécsi döntés ötödik pontja előírja, hogy a román kormánynak meg kell szüntetnie a magyar kisebbség korábbi hátrányait, és a magyarokat egyenlő állampolgárokként kell kezelnie. Ez annak elismerését jelenti, hogy a magyarok helyzete hátrányos volt a többséggel szemben. A magyar kormány érvelése szerint 1940-ben nyilvánvalóan ugyanazon állapotok uralkodtak Erdély egész területén, így a magyarok hátrányos helyzete érvényes Észak-Erdélyre is. A magyar kormányra vonatkozóan a bécsi döntés a románok egyenlő állampolgárként való kezelését mondta ki,⁷ azonban az egyenlő állapot eléréséhez a magyarokat előbb fel kellett hozni a románok 1940-es szintjére (ebből egyenesen következik, hogy a románoktól vélt vagy valós előjogokat kell elvenni a magyarok javára). Így a magyar kormány tulajdonképpen csak a bécsi döntés előírásait hajtja végre, amikor a románokat negatívan érintő jogszabályokat hoz.⁸ A tekervényes magyar érvelés lényege, hogy a bécsi döntést a magyar kormány a trianoni béke jóvátételeként értelmezte, egy olyan nemzetközi egyezményként, amit mindkét fél elfogadott, s ami felhatalmazza a magyar kormányt, hogy a magyar lakosságot ért súlyosabb sérelmeket „részben reparálja”, akár a román lakosság kárára is.⁹ Véle-

6 Egy magyar diplomáciai jelentésből úgy tűnik, hogy a magyar kormányzat, vagy annak egyes körei még 1943 végén is valósnak tartották annak esélyét, hogy a román lakosság elfogadja helyzetét és magáévá teszi a magyar állameszmét. *A bukaresti követség jelentése a M. Antonescuval folytatott megbeszélésről*, 1943. december 9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL, OL), K 63 Külügyminisztérium Politikai Osztályának iratai (továbbiakban K 63), 270. csomó, 27. tétel. 957-960.

7 A bécsi döntés valójában mindkét kormányra nézve ugyanazt mondta ki. A döntés szövegét lásd: L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok 1939-1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002, 389-390.

8 Az érvelés bővebb kifejtését lásd: *A budapesti olasz követséghez eljuttatott magyar szóbeli jegyzék a különmegbízottak ajánlásaihoz*, 1943. május 28. MNL OL, Külügyminisztérium Jogi Osztályának iratai (továbbiakban K 70), 351. csomó, 9/b. tétel. 25-40.

9 Emiatt volt érzékeny csapás a magyar kormányzat részére az 1942-ben működő Hencke-Roggeri német-olasz különbizottság jelentése, ami kétségbe vonta a kormány ezen jogát. A bizottság tevékenységét külön fejezetben tárgyaljuk.

ményünk szerint ezen két nézet együttes figyelembevételével érthető meg leginkább a magyar kormány román lakossággal szembeni nemzetiségpolitikája.

1940 őszen a magyar kormány katonai közigazgatást vezetett be. Ezt a rövid időszakot olyan diszkriminatív intézkedések megvalósítására igyekezett felhasználni, amelyeket a polgári időszakban már nem biztos, hogy vállalni mert volna.¹⁰ Ugyancsak a katonai közigazgatás idején fordultak elő a hadsereg által elkövetett tömeges kivégzések (pl. Omboztelke és Vasasszentgothárd), illetve akkor hajtotta végre a magyar kormány a legnagyobb, több száz román családot érintő tömeges kiutasítást. Az 1940. november 26-án bevezetett polgári közigazgatás időszakában már nem történtek hasonló kirívó esetek, de mindenképpen a román lakosság helyzetének fokozatos romlásáról beszélhetünk. A legsúlyosabb sérelmek a hivatalnokok elbocsátása, a román földreform felülvizsgálása, az iparjogosítványok felülbírálata, illetve a háború fokozódásával a munkaszolgálat voltak. 1940-et megelőzően – főleg a városokban – a magyar kisebbség teljesen kiszorult a helyi adminisztrációból. 1940 után egyrészt a román hivatalnokok tömeges elmenekülése, másrészt a priorálást követő elbocsátások miatt a románok száma nagyon lecsökkent. Hasonló folyamat zajlott le a közalkalmazottak esetében is, elsősorban a román vasutasokat érintette a leépítés. A magyar hatóságok ezt a folyamatot természetesnek tartották, egyrészt mert a hivatalnokok nagy része önként távozott a bevonulást követően, másrészt az észak-erdélyi nagyvárosok mindegyike magyar többségű volt, így – véleményünk szerint – annak közigazgatása is azzá kellett hogy váljék. Ugyanakkor igazat kell adnunk a korabeli érvelésnek abban, hogy mindezen sérelmek ellenére még mindig jobb volt a románok helyzete, mint a dél-erdélyi magyar kisebbségé, mivel a falvak szintjén és a helyi tanácsokban a románok – ha nem is arányaiknak megfelelően, de – képviselve voltak. Korabeli adatok szerint 5000 közalkalmazott és 5000 vasutas, 14 bíró, 50 segédhivatalnok és 4 román közjegyző dolgozott a közigazgatásban.¹¹ Ez messze elmaradt ugyan a lakosság arányától, de a dél-erdélyi magyar kisebbség még ennyivel sem büszkélkedhetett (bár arányait figyelembe véve a magyaror-

10 Ebben az időszakban több olyan rendelet is született, amely nyíltan románellenesnek tekinthető. Ezen időszak nemzetiségpolitikájára vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején Észak-Erdélyben. *Limes*, 2010. 2. sz. 75–96, illetve Sárándi Tamás: Fejezetek az észak-erdélyi katonai közigazgatás történetéből. *Limes*, 2012. 2. sz. 65–86.

11 *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése*. 1942. MOL K 63, 259. csomó. 27. tétel. 674–696.

szági románok felét sem tette ki). Az 1921-es román földreform részleges revíziója, pontosabban az 1440/1941. ME rendelet is sérelmet szült, mert lehetőséget adott arra, hogy az úgynevezett „hatósági kényszer” hatása alatt eladott földeket visszaperelhessék bírósági úton.¹² Emellett az állam élt elővásárlási jogával, s kihasználva azt, hogy a két világháború között csak az ingatlanforgalom töredékét telekkönyvezték, visszamenőleg is alkalmazta ezt a jogot.¹³ A hadsereg a megbízhatatlannak tartott nemzetiségeket nem sorkatonai szolgálatra, hanem nemzetiségi alapon szervezett munkaszázadokba osztotta be, s vagy mezőgazdasági munkára, vagy a frontvonal megerősítésére vette igénybe. Az embertelen körülmények, illetve a nehéz munka miatt 1943-tól kezdődően ez vált a legsúlyosabb sérelemmé. A Miniszterközi Bizottság elnöke, Vladár Ervin egy külügyminisztériumnak írt levelében javaslatot tett, hogy a negyven év alatti férfiakat ne hívják be évi négy hónapnál hosszabb időre, mert így teljesen kiesnek a mezőgazdasági munkából.¹⁴

A magyar kormány a nyelvi jogok, illetve a mozgásszabadság terén semmilyen korlátot nem szabott. Dél-Erdéllyel szemben ez nagyon szembetűnő volt. Habár a románoknak voltak sérelmeik, viszonylag megoldott volt az alapfokú oktatás, kb. 1200 román iskola vagy tagozat működött, ezekbe a román tankötelesek 85%-a járt.¹⁵ Az oktatással kapcsolatos sérelem inkább abból adódott, hogy ezen iskolák mindegyike állami iskola volt, a kormány pedig nem engedte meg egyházi iskolák létrehozását.¹⁶ A román kisebbségnek voltak sérelmei egyházi téren is, ami 1918 előtt tabunak számított vol-

12 A kérdésre vonatkozóan bővebben lásd: Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Korall*, 2012. 47. sz. 101–125.

13 Az esetek súlyosságát a Miniszterközi Bizottság is megállapította, és e téren tett egyedül engedményre javaslatot a kormány számára. Bővebben lásd: *Miniszterközi Bizottság javaslatai a kormány számára*, 1943. november 14. MNL OL, K 28 Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának Iratai (Továbbiakban K 28), 222. csomó. 441. tétel. 1944-O-16861. 370–371. A Miniszterközi Bizottság tevékenységét külön fejezetben tárgyaljuk.

14 *Vladár Ervin levele Ghiczy Jenő követségi tanácsosnak*, 1943. október 15. MNL OL, K 28, 96. csomó. 156. tétel. 1943-O-31459. 96–97. Vladár ugyanakkor elismerte, hogy e téren Romániában jobb a helyzet.

15 Az oktatáspolitikára vonatkozóan bővebben lásd: Szlucska János: „Pünkösdi királyság”. *Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944*. Gondolat, Budapest, 2009, 203–204.

16 Az állami iskolák léte oda vezethető vissza, hogy 1918-at követően a román püspökök lemondtak az iskolák fenntartásáról az állam javára, ezek pedig 1940-ben automatikusan magyar állami iskolákká váltak.

na. Legfőbb panaszuk az 1918 után keletkezett püspökségek és parókiák el nem ismeréséből származott, illetve a papokat, mint a románság vezetőit a hatóságok folyamatosan megfigyelték és zaklatták, megvonták államségélyüket.¹⁷ Ha a román lakosság mindennapjait nem is érintette súlyosan, mindenképpen sérelemnek fogható fel, hogy a románok nem rendelkeztek semmilyen politikai képvisellel vagy szervezettel. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy a román kormány nem akarta a bécsi döntést legitimálni, ezért passzivitásra szólította fel a román elitet.¹⁸ Másrészt úgy érezték, hogy egy ilyen szervezet amúgy sem oldaná meg a helyzetüket, s csak megosztottsághoz vezetne. A magyar kormány azzal védekezett, hogy nincs megtiltva a románoknak politikai szervezet létrehozása, illetve jó viszonyt ápolnak Emil Hațieganuval, aki bármikor felkeresheti őket.¹⁹ Ugyanakkor felmerült egy érdekképviselői szerv létrehozása, ami elsősorban a panaszok összegyűjtésében és előkészítésében segítené a lakosságot. A terv szerint megynként lenne egy „megbízható ember”, aki mérlegelné a panasz jogosságát és eligazítaná a panaszost, hogy melyik hatósághoz forduljon.²⁰

A román kisebbség helyzetének folyamatos romlása számokban így nézett ki: elmenekült több mint 200 ezer ember, 877 ügyvédből 177 maradt, csökkent az orvosok száma, 12 gyógyszerár volt román kézen, Marosvásárhelyen például csak egy román kiskereskedő maradt, megszűnt több száz parókia,²¹ 3 újságot adhattak ki, amelyek közül csak egy volt napilap.²²

17 Bővebben lásd: Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 7–41.

18 *Mihai Antonescu megbeszélése a különbizottság tagjaival*, 1942. november. Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest) (továbbiakban ANIC), Fond 300 Președinția Consiliului de Miniștri (Román Minisztertanács), dos. 1178/1943. 68–76.

19 *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése*. 1942. MOL K 63, 259. csomó. 27. tétel. 674–696.

20 *Feljegyzés Vladár Ervin Emil Hațieganuval folytatott megbeszéléséről*, 1943. augusztus 13. MNL OL, K 28, 7. csomó, 21. tétel. 1943-O-29220. 212–213.

21 Csak a máramarosi ortodox püspökség esetében a 87 parókiából 60 szűnt meg. Erre vonatkozóan bővebben lásd: Daniela Bălu: *Biserica românească din județul Satu Mare în anii dictaturii de la Viena. Tristețe și speranță. (A román egyház Szatmár megyében a bécsi diktátum éveiben. Szomorúság és remény)*. Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, 275.

22 Trașcă, Ottmar: *Relațiile româno-ungare și problema Transilvaniei, 1940–1944. (I) (A román–magyar kapcsolatok és az erdélyi kérdés)*, *Anuarul Institutului de Istorie D. A. Xenopol*, Iași, 2004, 337–341.

A dél-erdélyi magyar nemzetiség helyzete részben más volt, mégis sokban hasonlított az észak-erdélyi románságéhoz.²³ A magyarok számára nagy tragédia volt a bécsi döntés, hiszen nagy volt a várakozás, hogy őket is átcsatolják majd Magyarországhoz. 1940 utáni történetük felvázolásához szintén a román kormányzati elképzelésekből és nemzetiségpolitikából kell kiindulni.

1940 szeptemberében Ion Antonescu került hatalomra, aki kezdetben a legionárius mozgalommal közösen kormányzott, majd ennek lázadását követően, 1941 januárjától katonai diktatúrát vezetett be. Ez új helyzetet jelentett a magyarság számára, amely 1938-ig korlátozott többpártrendszerű alkotmányos monarchiában élt. A diktatúra bevezetése ellenére hivatalosan továbbra is érvényben volt az 1925-ös magánoktatási törvény, az 1928-as kultusztörvény, illetve az 1938-as nemzetiségi statútumot sem vonták vissza. Így papíron a magyar kisebbség ugyanolyan jogi keretek között működhetett, mint korábban. Ennek ellenére új korszak köszöntött be, ami elsősorban Ion Antonescunak és az általa vezetett kormányzati rendszernek volt köszönhető. A korszak román nemzetiségpolitikájának két célkitűzése volt, egyrészt Észak-Erdély minden áron való visszaszerzése, és addig is a román lakosság gazdasági, politikai és kulturális helyzetének megőrzése, másrészt az etnokratikus²⁴ állam felépítése. Ehhez hasonult Ion Antonescu világnézete is, amelynek három meghatározó eleme volt: a szélsőséges nacionalizmus, a xenofóbia és az antiszemitizmus.²⁵ Elveit lakosságcserevel látta megvalósíthatónak, erre vonatkozóan több elképzelés is született Sabin Manuilă és Vasile Stoica révén.²⁶ Bár soha nem valósultak meg, ezek a né-

23 Lásd: L. Balogh Béni (szerk.): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940-1944 között*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2014. 36-67.

24 A fogalom Nichifor Crainic íróhoz, politikushoz kapcsolható, s megfogalmazása szerint az etnokrácia olyan korporatista jellegű berendezkedés, amelyben kifejezésre jut a nemzet lényege, egyúttal „organikus, spirituális közösség”. Ez magában foglalta minden nem román elem kiszorítását az államból.

25 Lásd: *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 22.

26 Erre vonatkozóan bővebben lásd: L. Balogh Béni - Olti Ágoston: A román-magyar lakosságcsere kérdése 1940-1947 között. *Kisebbségkutatás*, 2006. 4. sz. 697-620; illetve: Achim, Viorel: Considerații asupra proiectelor românești de schimb de populație din anii celui de al doilea război mondial (Megjegyzések a második világháború éveiben született román lakosságcsere tervekre vonatkozóan). In: Bolovan, Sorina Paula - Bolovan, Ioan - Grăf, Rudolf - Pădurean, Corneliu (szerk.): *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007. 255-287.

zetek közel álltak Ion és Mihai Antonescu elképzeléséhez, így akár a hivatalos politika részeként is felfoghatók.

A magyarságnak létezett politikai szervezete, a német nemzetiség mintájára 1938-ban létrejött Népközösség. A bécsi döntést követően ezt átszervezték, központja Nagyenyed, vezetője pedig Gyárfás Elemér lett. A hatósági zaklatások és irodabezárások, a vezetők elleni hadbírószági perek miatt azonban a szervezet valójában csak papíron létezett, utazási és gyülekezési korlátozás miatt pedig a lakossággal is teljesen elveszítette a kapcsolatot. Emellett 1942-től személyi ellentétek (elsősorban Gyárfás Elemér és Szász Pál alelnök között) is terhelték.²⁷ Mindezen „születési hibák” ellenére a Népközösség sikeresen látta el feladatát jogvédelem terén, adatokat szolgáltatott a magyar konzulátusoknak, illetve a lakosságot ért sérelmeket összegyűjtötte és a tiszti bizottság elé terjesztette. A pozitívumok mellett a magyar nemzetiség legfőbb sérelmei az elbocsátások, menekültkérdés, nyelvhasználati és iskolasérelmek voltak.

Mivel 1940-re a magyar lakosság részvétele a helyi és központi közigazgatásban teljesen lecsökkent, az ezt követő elbocsátások – a román nemzetiséggel ellentétben – elsősorban nem a tisztviselőket érintették, hanem a munkásokat, segédeket és cselédeket. Csak Brassóban a három legnagyobb gyár összesen 1200 magyar munkást bocsátott el, a vasútnál 800 magyar munkásból 168, a postánál 14 munkásból 7, a vízműveknél 10 munkásból 2, a villanyüzemnél 25 munkásból 5 maradt.²⁸ A menekültkérdés kétszeresen is sújtotta a magyar lakosságot, egyrészt az eltávozott magyarok nagy száma, másrészt az Észak-Erdélyből érkező román menekültek magyar családokhoz való beköltöztetése miatt. Ez a román kormány tudatos politikájának eredménye volt: a magyar kormánnyal ellentétben nem törekedett a menekültek széttelepítésére, hanem Dél-Erdély határövezeteibe koncentráltta őket, elsősorban a magyarok által is nagy számban lakott Torda-Aranyos megyébe. A kormány egyrészt így akart folyamatos konfliktust teremteni a magyar és a román lakosság között, jelezve a bécsi döntés tarthatatlanságát, másrészt a folyamatos összetűzések és verések miatt igyekezett a magyar

27 A népközösség működésére vonatkozóan bővebben lásd: L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 29–43.

28 *A Brassói Népközösség jelentése*. 1941. június 7. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 144–146. Ehhez hasonlóan a zernyesti cellulózgyár 70 magyar munkást bocsátott el. *Újabb jellemző adat a romániai magyarok távozására vonatkozóan*, 1940. november 19. MNL OL, K 63, 254. csomó. 27. tétel. 824. res. pol. 10–13.

lakosságot menekülésre készíteni.²⁹ A feszült hadiállapot miatt a román hadsereg egy jelentős kontingensét ugyancsak a határ menti övezetben állomásoztatták, és egy részének az ellátásáról a magyar családoknak kellett gondoskodniuk.³⁰

Ha nem is érintette a lakosság nagy tömegeit, súlyos sérelemnek minősült a mozgásszabadság korlátozása. Ezt a román kormányzat a háborús helyzettel magyarázta, miszerint a fontosabb út- és vasútvonalakat a hadsereg számára kell fenntartani. Bár a rendelkezés elviekben minden lakost érintett, a román vagy szász lakosság mégis könnyebben hozzájutott az utazási engedélyekhez, hiszen ezekről a helyi rendőrség gondoskodott.³¹ Annál jobban érintette a lakosságot a nyelvhasználat korlátozása. Először 1941 júniusában hirdették ki, hogy közhivatalokban és utcán nem lehet használni a magyar nyelvet. Ez kiegészült a levélkorlátozással – magyarul megcímezett levelet csak késve, vagy egyáltalán nem kézbesített a posta –, illetve a magyar nyelvű telefonbeszélgetések megszakításával. A nyelvrendeletet többször visszavonták, majd újra bevezették, így végeredményben 1944-ig végig érvényben volt. Ennek nyomán aztán rendszeressé váltak a verések –

29 *A menekültkérdéssel kapcsolatban tartott értekezlet jegyzőkönyve*, 1942. ANIC, Fond 765, Președinția consiliului de miniștri. Cabinetul militar Ion Antonescu (Román Minisztertanács. Ion Antonescu katonai kabinetje), dos. 515/1942. 1-30.

30 Pl. a dévai csángótelepen lakó Székely Józsefnek kétszobás lakása volt, kilencen laktak benne, ennek ellenére 15 katonát szállásoltak el nála. *Helyzetjelentés a dévai csángótelepről*. MNL OL, K 63, 261. csomó. 27. tétel. 1748/1941. 173-174. Egy másik esetben az egyik katona saját házában verte meg a gyereket, mert magyarul beszélt. *Emlékeztető a különbözőbizottság Hunyad megyei látogatásáról*. MNL OL, K 63, 258. csomó. 27. tétel. 71-72.

31 Gyárfás Elemér a következőképpen számolt be az utazáskorlátozás elrendeléséről: „Az utazási engedélyek kötelező mivoltát elrendelő intézkedés engem Brassóban ért, ahol a rendőrkvészúra részemre jún. 20-án egy 2070 számú utazási engedélyt állított ki Brassó-Borzás-Dicsőszentmártonba és vissza, vasúton, vagy autón való utazásra. Ezzel utaztam június 21 Borzásra, itt pedig – hogy Crețianu minisztertől a Legfelsőbb Banktanács alelnökétől június 16 személyes előszóban kapott, később írásba foglalt s itt fényképmásolatban csatolt – megbízásomat teljesíthessem, június 29-én a csendőrség parancsnokától Aradra szóló utazási engedélyt kértem, melyet el nem nyervén, a fentebb említett 2070 számú utazási engedéllyel visszautaztam július 3-án Brassóba, ahol a rendőrkvészúra 4-én kiállított részemre a 6231 számú, Brassóból Bukarestbe szóló utazási engedélyt, itt pedig a III kerületi rendőrségtől az ide fényképmásolatban csatolt 2893 számú utazási igazolványt kaptam...” *Gyárfás Elemér levele Davidescu miniszterhez*, 1941. szeptember 7. MNL OL, K 28, 274. csomó. 2. tétel. F. dosszié. 190-192. Mire azonban az utazási engedélyét kiadták, a vonat elment, így másfél napot kellett várnia az elutazásra.

mind a hatóság, mind a lakosság részéről –, ha valakit utcán vagy hivatalokban magyarul beszélni hallottak.³²

A magyar nyelvű oktatást kétféle sérelem érte. Egyrészt a tanárok elmenekülése miatt több helyen megszűnt a magyar nyelvű oktatás, másrészt a román hadsereg háborúba való bekapcsolódásával sorra foglalták le a magyar iskolák épületeit hadikórházak számára.³³ Az 1942-es tanévben az összes magyar középiskola épületét lefoglalták, és az 1943-as évben még hét volt a hadsereg kezelésében. Mindezek hatására 1942 végére 179 általános és 15 középiskola maradt, ahová a magyar nyelvű diákok kevesebb, mint fele járt.³⁴

A magyar lakosságot talán legsúlyosabban érintő sérelem a rekvirálás volt, elsősorban az 1942 nyári, amikor a magyarok teljes búza- és kukorica-készletének lefoglalását rendelték el. A kormány tudatosságát jelzi, hogy Mihai Antonescu már a végrehajtás bejelentése előtt tájékoztatta a minisztereit a készülő retorzióról.³⁵ A magyar kormány diplomáciai tiltakozása a Hencke-Roggeri bizottság megalakításához vezetett. A rekvirálás diszkriminatív jellegét a bizottság is megállapította, és végül a lakosságnak sikerült elkerülnie a katasztrófát, egyrészt a részleges visszaszolgáltatás, másrészt a közeli aratás segítségével. Az 1942-es gabonarekvirálás fordulópontnak is tekinthető a dél-erdélyi magyarok 1940–1944 közötti történetében. A románok ekkor mentek el a legtovább: az akció sikere a lakosság teljes kiéheztetését és elmenekülését is maga után vonhatta volna. Ugyanakkor a különbizottságok kikerkezése előtt a román hatóságok által gyűjtött ügynevezett „hűségnyilatkozatok” megmutatták a magyar kisebbség megtörtségének való mértékét.³⁶

32 Temesváron például az éttermek magyar alkalmazottainak megtiltották, hogy magyarul beszéljenek egymás között. *Gál Miklós beszámolója a bánági magyarok helyzetéről*, 1941. június 13. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 130–132. Kovács Imre brassói lakost pedig a piacon verték meg, mert magyarul mert megszólalni. *Beszámoló a brassói népközösség megbeszéléséről a román hatóságokkal a magyarellenes kilengésekről*, 1941. augusztus 24. MNL OL, K 70, 351. csomó. 9b. tétel. 7-9.

33 *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*. MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–338.

34 Lásd: *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 45.

35 *Menekültkérdéssel kapcsolatban tartott értekezlet jegyzőkönyve*, 1942. ANIC, Fond 765, dos. 515/1942. 1-30.

36 Erre vonatkozóan bővebben lásd: Sárándi Tamás: *Vogelfrei-ok Dél-Erdélyben. A dél-erdélyi magyarság 1940-1944 közötti helyzete magyar diplomáciai források tükrében*. (kézirat)

1943-tól a magyarok egyik legfőbb sérelmévé és a menekülés legfőbb kiváltó okává a katonáskodás, illetve munkaszolgálatra való behívás vált.³⁷ Romániában nem állítottak fel külön nemzetiségi munkaszázadokat, de egy-egy században 80% volt a nemzetiségi és 20% a románok aránya, ezek főleg vasútépítéssel és mezőgazdasági munkával foglalkoztak.³⁸ A román Nagyvezérkar kezdetben kérte ugyan a magyar kormánytól a munkaszolgálat idejének kölcsönös csökkentését, az elutasító magyar válasza azonban megtorlásképpen 1943 végétől a román rendelet értelmében a magyar munkaszolgálatosok csak évi pár nap szabadságot kaptak.³⁹

A két nemzetiségi csoport helyzetének bemutatásakor figyelembe kell venni, hogy sorsuk sokban összekapcsolódott, illetve azt egymás helyzete határozta meg. Ez elsősorban a két kormány által követett reciprocitási politika miatt alakult így. Egymás lépéseit figyelve azonnal reagáltak, ha kisebbségellenes intézkedést véltek felfedezni a nagyobb volumenű ügyektől – például felügyelők kinevezése vállalatok élére⁴⁰ – egészen a rádiókészülékek elkobzásáig.⁴¹ Így „párok” alakultak ki, s ha ezek egyikét sérelem érte, akkor várható volt, hogy hamarosan a másik féllel is ugyanez fog történni.⁴²

37 Ujváry Dezső követségi tanácsos már 1941 végén is a magyar menekültek felét behívások előli elmenekülteknek tartotta. *Dunst László magyar összekötő tiszt jelentése a tiszti bizottsággal folytatott megbeszélésről*. MNL OL, K 63, 267. csomó. 27. tétel. 119–129.

38 *Román összekötő tiszt jelentése a brassói tiszti bizottságnak a román munkaszázadokról*. 1942. augusztus 7. ANIC, Fond 1348 Delegatul Marelui Stat Major pe lângă Comisia Germană de Ofițeri (Román Nagyvezérkar által a német tiszti bizottság mellé delegált összekötő tiszt iratai) (továbbiakban Fond 1348), dos. 20. 114–117. A jelentés szerint ekkor csak 2500 magyar munkaszolgálatos volt.

39 *Román összekötő tiszt levele a brassói tiszti bizottságnak*. 1942. szeptember 9. ANIC, Fond 1348, dos. 20. 108–109.

40 Elsőként 1940. szeptember 15-én a magyar kormány nevezett ki felügyelőket a román vállalatok élére, majd szeptember 30-án a román kormány is hasonló törvényt fogadott el. 1942 májusában kölcsönösen eltörölték ezt a rendelkezést. L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 100.

41 1942 júliusában Alexandru Rusu máramarosi görög katolikus püspök rádiókészülékét amiatt kobozták el, mert állítólag Márton Áron is hasonlóan járt. A püspök tiltakozott ez ellen, de a külügyminisztérium megkérte, hogyha vissza akarja kapni saját készülékét, akkor hasson oda, hogy a román kormány is visszaadja azt a magyaroknak. *Rusu Sándor máramarosi és megyéspüspök rádió és útlevél ügye tárgyában*. 1942. augusztus 18. MNL OL, K 28, 91. csomó. 150. tétel. 1–12.

42 Márton Áronnak például Iuliu Hossu szamosújvári görög katolikus püspök, Gyárfás Elemérnek Emil Hațeganu, a magyar protestáns egyházaknak a román ortodox egyház, román parlamenti képviselőknek magyar kormánytanácsosok voltak a megfelelő alkupárjai.

A jelenségre a tiszti bizottság is felfigyelt, és ha a két bizottsághoz hasonló sérelem érkezett be, igyekeztek a kormányokat annak kölcsönös rendezésére buzdítani.⁴³ Akármennyire is megkeserítette a két kisebbség életét a reciprocitás politikája, a magyar nemzetiségi vezetők szemszögéből mégiscsak elfogadhatónak tűnt, mert kiszámítható volt. Gyárfás beszámolója szerint román sérelem esetén felkérték a magyar kisebbségi vezetőket, hogy járjanak közben annak megszüntetése érdekében, s ha ez nem működött, akkor vezettek be hasonló intézkedést a magyarok ellen is. Szerinte ő az esetek 70–80%-ában sikerrel járt el a magyar kormánynál, ellenkező esetben pedig eltúrték a magyarországi románok helyzetére hivatkozva a diszkriminációt, megszorításokat.⁴⁴ Megjegyzendő, hogy a magyar–románhoz hasonló viszonyosság működött a magyar–szlovák viszonyban is.⁴⁵

Összegzésképpen elmondható, hogyha a két nemzetiség mindennapjait érintő sérelmek különbözőek is voltak, mindkettő esetében helyzetük folyamatos romlásáról beszélhetünk.

2. A német–olasz tiszti bizottság létrejöttének előzményei

Az 1940. augusztus 30-án, Bécsben meghozott tengelyhatalmi döntés a területi kérdéseket leszámítva valójában semmilyen más kérdést nem oldott meg. A körülbelül másfél oldalas dokumentum az új határ, illetve általános rendelkezések mellett minden felmerülő kérdést a két érintett kormány közötti közvetlen tárgyalás révén kívánt tisztázni. Ez megoldhatatlan feladat volt, mivel mindkettő saját szempontjait tartotta fontosabbnak a terület és

43 Probléma akkor akadt, amikor a bizottság által párnak vélt sérelmet a két kormány nem ugyanúgy látta. 1943 márciusában a tiszti bizottság jelezte az összekötő tiszteknek, hogy a tordai magyar és a kolozsvári román kaszinó ügyét lehetne kölcsönösen rendezni. A magyar fél azonban nem fogadta el ezt, jelezve, hogy a tordai kaszinó nem egyenértékű a kolozsvárral, s annak megnyitására cserébe 4 magyar kulturális intézmény megnyitását kéri. *Feljegyzés a brassói tiszti bizottság értekezletéről*. 1942. március 30. MNL OL, K 63, 265. csomó. 27. tétel. 839–849.

44 *Gyárfás Elemér feljegyzése Gebelescu román követségi tanácsossal folytatott megbeszéléséről*, 1942. július 19. MNL OL, K 28, 70. csomó. 117. tétel. 1942-O-23780. 460–463. Az 1942 nyári gabonarekvirálaskor a rendszer valami miatt nem működött, mert a románok kérésére Gyárfás sikeresen közbenjárt, hogy a román szövetkezetek kukoricát exportálhassanak, a román kormány azonban mégis a megtorlás mellett döntött.

45 Erre vonatkozóan bővebben lásd: Janek István: Magyar–szlovák kapcsolatok 1939–1941 között a két állam diplomáciai irataiban. *Aetas*, 2007. 4. sz. 116–142, illetve: Janek István: Magyar–szlovák diplomáciai puhatolozás 1943-ban a két állam egymással szembeni szándékairól. *Regio*, 2006. 3. sz. 97–115.

az ott élő lakosság mindennapjait meghatározó kérdések megoldásánál. Első körben több bizottságot is létrehoztak, amelyek között megindultak a tárgyalások a részletkérdéseket illetően. Legkorábban – a bécsi döntés második pontja értelmében – a bevonulás részletkérdéseinek kidolgozásával megbízott magyar-román katonai bizottság kezdte el működését Nagyváradon Náday István altábornagy és Corneliu Drăgălina tábornok vezetésével.⁴⁶ A bizottság működése sikeresnek tekinthető, azonban már itt felmerültek később megoldhatatlannak bizonyuló problémák, mint például a kiürítendő terület „rendes átadása” formula értelmezése.

A bécsi döntés 6. pontja értelmében a hatalomváltásból eredő minden részletkérdés kidolgozására úgynevezett likvidációs tárgyalások kezdődtek Budapesten. A tárgyalások 1940. szeptember 13. és október 10. között zajlottak Vörnle János és Valer Pop vezetésével.⁴⁷ Ezzel párhuzamosan, minden szakterületre vonatkozóan összesen 11 albizottságot hoztak létre.⁴⁸ A tárgyalások a két fél eltérő prioritásai miatt akadtak el. Míg a magyarok a mindennapi életet befolyásoló gazdasági és jogi kérdéseket akarták tisztázni, addig a román fél számára a legfontosabb kérdésnek az észak-erdélyi román lakosság jogi helyzetének a rendezése számított, amit egy kisebbségi szerződés megalkotásával szeretett volna nyugvópontra vinni. Látva, hogy nem érheti el a kívánt célt, a román fél a másokra hárítva a felelősséget október 10-én a tárgyalások megszakítása mellett döntött, és a tengelyhatalmakhoz fordult segítségért. A bécsi döntés hetedik pontja értelmében a feleknek jogukban állt nézeteltérés esetén ismét a tengelyhatalmakhoz fordulni. A birtokon belül lévő magyar fél ezt nem nézte jó szemmel, és jelezte, hogy egy nemzetközi aktor bevonása miatt a kérdés kikerült a magyar-román kapcsolatok keretéből.⁴⁹ Ettől kezdve 1944 őszéig mindkét kormány nemzetiségpolitikája folyamatos monitoring alatt állt, ami különböző szinteken és formákban zajlott.

Az első, a fenti kérés nyomán létrejött vizsgáló bizottság a német-olasz különmegbízottak bizottsága volt, ami a vezetőik neve után *Altenburg-Roggeri bizottság* néven vált ismertté. Ez két különmegbízottból állt, akiknek feladata

46 L. Balogh Béni: *Küzdelem...* Id. kiad. 53.

47 I. m. 93.

48 Ezen albizottságok: vasúti; posta; pénzügyek; kishatárforgalom; közüzemek és ipar; iratcsere és közigazgatási ügyek; kölcsönös amnesztia; közlekedés és idegenforgalom; hadköteles személyek leszerelése, a rekvirált javak visszaszolgáltatása; menekültek kölcsönös visszafogadása; határ-megállapítás.

49 Pușcaș, Vasile (szerk.): *Transilvania și aranjamentele europene 1940–1944 (Erdély és az európai rendezések)*. Fundația Culturală Română, Cluj Napoca, 1995. 32.

az elkövetett atrocitások és panaszok kivizsgálása, illetve a nézeteltérések felderítése volt. A bizottság tagjai: Günther Altenburg német külügyminisztériumi osztályfőnök, Delfino Roggeri külügyminisztériumi főtisztviselő, illetve a melléjük kirendelt magyar (Újváry Dezső) és román (Gheorghe Davidescu) küldött.⁵⁰ A bizottság tevékenysége tulajdonképpen a térségben megejtett körutazásból állt, aminek során szabad kezet kaptak, hogy betekinthessenek bármilyen aktába, illetve kihallgassanak bárkit a lakosság vagy hivatalnokok közül. A körút 1940. október 17–27. között Észak- és Dél-Erdélyben zajlott. A tapasztaltak alapján jelentést állítottak össze kormányaik részére, ezek pedig ajánlásokat fogalmaztak meg a román és magyar kormánynak. A tíz nap alatt körülbelül 300 km-t tettek meg, és mintegy 500 embert hallgattak ki.⁵¹ A bizottság tevékenységében már tetten érhető a később állandósuló német–olasz tiszti bizottság vizsgálati módszere is: az eset helyszínére való kiszállás és az érintett felek közvetlen meghallgatása. A feszült viszony miatt a fennálló kérdések megoldásáig a külön megbízottak javaslatukban felvetették egy állandó német–olasz tiszti bizottság kiküldését, ami nyomon követné és kivizsgálná az eseteket. Ebben már nem egy körutazásról volt szó, hanem állandó megfigyelésről, illetve a felmerülő panaszok folyamatos gyűjtéséről és kivizsgálásáról. A felvetést mindkét fél elfogadta, így 1941 januárjában felállításra került a 2. állandó tiszti bizottság.⁵² A továbbiakban vizsgálódásunk középpontjában ezen tiszti bizottság működési módszere, illetve a hozzá beérkező magyar és román panaszok kiértékelése áll. Mindennek részletes bemutatása előtt röviden szólnunk kell két másik vegyes bizottságról is, amelyek tevékenysége érintette, illetve részben befolyásolta a tiszti bizottság működését, a panaszok feldolgozását.

3. A Hencke–Roggeri különbizottság tevékenysége

A második német–olasz különbizottság létrejötté tulajdonképpen az állandó tiszti bizottságok csekély hatékonyságának az elismeréseként is fel-

50 L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 104. A német vélemény a különbizottság személyi összetételének alakulására lásd: Juhász Gyula – Pamlényi Ervin – Ránki György – Tilkovszky Loránt (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1968, 360. sz. dokumentum. 540.

51 *Transilvania și aranjamentele...* Id. kiad. 40.

52 Ugyanezt október közepén Manoilescu román külügyminiszter is felvetette, kérve egy állandó bizottság kiküldését, ami a helyzet rendezéséig a helyszínen maradna és előkészítené a román nemzetiség törvényes státusát. I. m. 33.

fogható. Ha az eredményesen vizsgálta volna ki a panaszokat, hozzájárulva a feszültség oldásához, az érintett kormányok feltehetően nem fordultak volna ismét a tengelyhatalmakhoz. A feszültség ezzel párhuzamosan fokozódott a két kormány között, a magyar és a román nemzetiség helyzete pedig folyamatosan romlott. 1941 szeptemberétől a román kormány nem ismerte el magára nézve kötelezőnek a bécsi döntést.⁵³ A különbizottságok kiküldésének előzménye a román közellátási minisztérium által 1942. június 7-én meghozott bizalmas rendelet, amelyben előírták a magyar lakosság teljes búza- és kukoricakészletének a rekvirálását. A román kormány ezt ellenintézkedésként állította be, válaszként egyrészt az 1940 óta folyamatos észak-erdélyi román menekülthullámra, másrészt a román lakossággal szembeni diszkriminatív élelmiszerellátásra. A román hatóságoknak a magyar lakosság teljes gabonakészletének elrekvirálására irányuló szándékát a brassói tiszti bizottság vezetője, Hans Dehmel is elismerte, erről – magyar külügyi források szerint – jelentést is küldött saját kormányának.⁵⁴ A magyar kormány azonnal tiltakozását fejezte ki, s a tengelyhatalmakhoz fordult a rekvirálás beszüntetését és a gabona visszaadását követelve. Erre válaszként a románok is ugyanígy jártak el, kérve a románok sérelmeinek beszüntetését.⁵⁵ A tengelyhatalmak ezúttal döntöttek az újabb tiszti bizottság, az úgynevezett Hencke-Roggeri bizottság kiküldéséről. A magyar fél azonnal elfogadta ezt, míg a románok és elsősorban Antonescu marsall – a románoknak a magyarokénál sokkal súlyosabb sérelmeire hivatkozva – nagyon ingerülten reagált, bár végül is beleegyezését adta a bizottság Romániába történő beengedéséhez és szabad mozgásának biztosításához.⁵⁶ A különbizottság létrejötte nem jelentette a tiszti bizottságok megszüntetését, sem munkájuk felfüggesztését, inkább annak kiegészítéseként fogható fel. A bizottság az előzőhöz hasonlóan működött: két nagyobb körutat ejtett meg 1942. július 5.–szeptember 5., illetve október 20.–november 20. között, amely nyomán ismét jelentést, majd ajánlásokat fogalmazott meg a magyar és a román kormány felé. Ebben felvázolta az általa a két fél nemzetiségpolitikájában vélt hibákat, illetve megoldási javaslatokat is tett.⁵⁷ A bizottság

53 A bécsi döntés felmondásának körülményeire vonatkozóan lásd: L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 150–157.

54 *A Bukaresti Magyar követség jelentése a Dehmelrel folytatott beszélgetésről*, 1942. július 3. K 63, 263. csomó. 27. tétel. 4478/1942. 123. A románok mindebben azt látták, hogy Dehmel túllépte a hatáskörét, erre hivatkozva később kérték menesztését is.

55 L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 236.

56 *Transilvania și aranjamentele...* Id. kiad. 68.

57 A különbizottság javaslatait közli: i. m.

két tagja Andor Hencke, illetve Delfino Roggeri különmegbízottak voltak, a helyszíni vizsgálatokban azonban részt vettek az állandó tiszti bizottságok tagjai is.⁵⁸ Elviekben a vizsgálat a nemzetiségi kérdés teljes aspektusára kiterjedt, de Dél-Erdélyben elsősorban a rekvirálásokat, Észak-Erdélyben pedig a románok menekülésének okait, illetve az esetleges éheztetést vizsgálták. Vizsgálati módszerük hasonlított az előző, 1940 őszi különmegbízotti kiküldetéséhez, bár az eljárás ezúttal jóval hosszabb volt. Első körben áttanulmányozták a tiszti bizottságoknál lévő panaszokat és jelentéseket, majd több helyszínen több száz embert hallgattak ki. A bizottság vizsgálódásához a román kormány nagy reményeket fűzött,⁵⁹ míg Sztójay Döme berlini magyar követ eleve szkeptikusan fogadta.⁶⁰ A bizottság megérkezése előtt mindkét kormány igyekezett „javítani a helyzetén”: a románok elrendelték az elkobzott gabona visszaszolgáltatását, a magyarok pedig létrehozták az úgynevezett Miniszterközi Bizottságot. A bizottság vizsgálódásának útvonalát folyamatosan egyeztetették az érintett kormányok külügyminisztériumai-val, így azoknak a helyszínen lévő követek és bizalmi emberek segítségével elegendő idejük volt a város és a környék lakosságának a „felkészítésére”. Ezt mindkét kormány ki is használta, és mindent elkövetett saját nemzetiségpolitikájának minél jobb színben való feltüntetéséért, illetve a túloldalon lévő nemzettársak sanyarú sorsának a kidomborításáért. Mivel 1940-ben a panaszt tevő, illetve a bizottság által meghallgatott embereket később a hatóságok megfenyítették, adott esetben megverték, 1942-ben a német és olasz külügyi illetékesek garanciát kértek arra, hogy a kihallgatottaknak nem esik bántódása. A magyar kormány ilyen tárgyú utasítását megtette még a tengelyhatalmak kérése előtt. Mihai Antonescu garantálta ugyan a panaszosok biztonságát, de állítása szerint a magyarok eleve megtiltották a román lakosságnak, hogy panaszt tegyen a bizottság előtt.⁶¹

58 Trașcă: i. m. 284.

59 Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes a legjobb vonatot küldte a bizottság elé. L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 238.

60 Sztójay berlini követ szerint aki ismeri a románokat és azok módszereit, az csak szkeptikusan fogadhat egy nemzetközi bizottságot. *Sztójay berlini követ jelentése a német-olasz rendkívüli bizottság működéséről*, 1942. július 20. MNL OL, K 64 Külügyminisztérium Politika osztályának rezervált iratai (továbbiakban K 64), 95 csomó. 27 tétel. 263 res. pol. 3-6. Hasonlóan vélekedett a magyar külügyminisztérium az erdélyi magyarokat illetően is, szerinte ezek is elveszítették bizalmukat a nemzetközi bizottságokban. *Magyar külügyminisztérium levele a berlini követségnek a különmegbízottak tárgyában*, 1942. július 8. MNL OL, K 64, 95 csomó. 27 tétel. 263 res. pol. 8-9.

61 *Sztójay berlini követ jelentése a német-olasz rendkívüli bizottság működéséről*, 1942. július 20. MNL OL, K 64, 95 csomó. 27 tétel. 263 res. pol. 3-6.

A különbizottság működésének szemléltetésére a továbbiakban két kiszállást – egy magyarországit és egy románait – ismertetek röviden. Az észak-erdélyi kiszállás egyik célpontja Szatmárnémeti és környéke volt, ahol a bizottság 1942. augusztus 6–7. között tartózkodott. Ezt megelőzően, a „terep előkészítésére” már augusztus 5-én a városba érkezett Mihai Marina nagyváradi román konzul, valamint Aurel Socol kolozsvári ügyvéd, az észak-erdélyi románok egyik vezetője. Ők a bizottság megérkezéséig megbeszéléseket folytattak a város román elitjével. Socol augusztus 6-án Nagybányára távozott, Marina pedig 7-én hagyta el a várost, így egyikük sem találkozott a bizottsággal. Az előkészületek célja az volt, hogy minél több panaszos kerüljön a bizottság elé, illetve a kihallgatásra kerülők minél jobban legyenek készítve. A bizottság augusztus 6-án érkezett meg különvonattal,⁶² és a Pannóniában, a város legjobb szállodájában szállt meg. Másnap a vármegyeházán és a görög katolikus plébánián hallgatta ki a panaszosokat. 150 román vonult fel népviseletbe öltözve, de az idő szűkössége miatt nem került mindenki sorra. Délután három környékbeli településre szálltak ki újabb panaszosok meghallgatására, Szamosdobon – ahová a bizottságot román küldöttek is elkísérték – az összegyűlt parasztok megrohamozták a megjelenő román diplomáciai gépkocsit, és összecsókolgatták.⁶³ Másnap, augusztus 8-án reggel Szatmárnémetiben a görög katolikus plébániáról a város román elitjéből álló 32 fős, nemzeti viseletbe öltözött küldöttség vonult át a Pannóniához, ahol instrukciókkal látták el a kihallgatásra várakozó panaszosokat, majd ők is egyenként a bizottság elé járultak. Mind a szamosdobi eseményről, mind a küldöttség vonulásáról fényképet készítettek, amit nyilván később propaganda célokra használtak fel. A város magyar lakossága körében nagy felháborodást keltett a románok vonulása, s nem értették a rendőrség tétlenségét, mivel ők 1940 előtt hasonlót nem tehettek volna meg.⁶⁴

A különbizottság dél-erdélyi vizsgálódásainak, illetve a magyar vezetők taktikájának illusztrálására a fogarasi kiszállást idézem fel. Az észak-erdélyi

62 A hosszabb utakat mindig különvonattal tett meg a bizottság, illetve a meghallgatások egy részét is itt végezték, semleges terepen.

63 Az esetet említi Csatári is, lásd Csatári Dániel: *Forgószeiben. Magyar-román viszony 1940–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969, 132.

64 *A vidéki rendőrség szatmárnémeti kapitányának jelentése a Belügyminisztériumnak a különbizottság szatmári kiszállásáról*, 1942. augusztus 10. MNL OL, K 28, 222 csomó. 439 tétel. 1942-O-23890. 275–278. A rendőrség természetesen nyomon követte a románok minden lépését, de adott ponton utasították a rendőrhatóságokat, hogy csak távolról végezzék a megfigyeléseket, nehogy a bizottság később nehezményezze ezt.

románokkal szemben a magyarok megszervezése itt a Népközösség⁶⁵ feladata volt. A bizottság érkezéséről szóló értesítést, valamint a meghallgatásokra vonatkozó utasításokat ők is előre megkapták, így „teljesen felkészülten vártuk a bizottságot”. A bizottság 1942. július 17-én gépkocsival érkezett a városba. A polgármesteri hivatalban megbeszélést folytatott a város elöljáróival, és ide hívatta a magyarság képviselőit, a helyi Népközösség vezetőit is. Ők az „előre eltervezett” panaszokat adták elő, amiket igyekeztek dokumentumokkal is alátámasztani. A kihallgatás végén egy kilenc oldalas memorandumot adtak át a bizottságnak a magyarság helyzetéről. A bizottság nem is hallgatott ki más magyarokat, még aznap eltávozott a városból.⁶⁶

Már vizsgálódásuk idején több megbeszélést is folytattak a különmegbízottak az érintett kormányok képviselőivel, s ekkor is folyamatosan igyekeztek egyensúlyozni a két fél érdekei között.⁶⁷ Ernst Woerman, a német külügyminisztérium osztályvezetője szerint a különbizottság valószínűleg úgy fog eljárni a beszámoló elkészítésekor, hogy a két féltől szerzett információkat és benyomásokat szembeállítják, s ahhoz fűznek majd megjegyzéseket,⁶⁸ vagyis az érdekellentéteket nekik sem fog sikerülni összeegyeztetni.

A bizottság működése és jelentése azt a célt szolgálta, hogy a tengelyhatalmak szövetségesei közötti feszültség enyhüljön. Mivel azonban a magyar és a román kisebbség helyzetének romlása a két kormány között dúló kölcsönöségi politika következménye volt, lehetetlen feladat volt úgy feltárni a hibákat, hogy azzal mindkét kormány elégedett legyen. Az 1940-es Altenburg-Roggeri bizottsággal ellentétben ezúttal – német kezdeményezésre – átadták a két érintett kormánynak a teljes jelentést és javaslatukat. A jelentés és az ajánlások egyik kormány tetszését sem nyerték el, hiszen kritikát fogalmaztak meg mindkettővel szemben. Eszerint egyikük sem tartotta be a bécsi döntés előírásait, és mindkét kisebbség helyzete tovább

65 A szervezet működéséről bővebben lásd később.

66 *Fogaras megyei Népközösség beszámolója a különbizottság kihallgatásáról*, 1942. július 18. MNL OL, K 28, 222. csomó. 439. tétel. 1942-O-23890. 1439–1441.

67 A vizsgálódás egyik lényeges eleme a román hatóságok által elrendelt rekvirálások, illetve az elvett gabonamennyiség visszajuttatása. A berlini követ beszámolója szerint – mivel a románokat ez nagyon érzékenyen érintette, s a bizottság nem akarta megsérteni a románok presztízsét – erre vonatkozóan csak annyit közöltek a román féllel, hogy „megnyugvással” vették tudomásul, hogy elrendelték a visszaszolgáltatást. *Berlini követség jelentése a különmegbízottak bukaresti tárgyalásairól*, 1942. július 4. MNL OL, K 64, 94. csomó. 27. tétel. 263 res. pol. 9. 12. Mindez akkor íródott, amikor a románok gyakorlatilag csak jelentéktelen mennyiséget adtak vissza a lakosságnak.

68 *Berlini követség jelentése a különmegbízottak működéséről*, 1942. november 25. MNL OL, K 63, 203 csomó. 27 tétel. 232/pol. 1942. 773–775.

romlott. A román kormány elégedetlenségét leginkább a rekvirálás diszkriminatív jellegének a megállapítása váltotta ki, illetve az, hogy a különbizottság továbbra is a bécsi döntés betartása és annak fenntartása mellett kardoskodott. Emellett cáfolta a román propaganda azon állítását, hogy a magyar kormány tudatosan éhezeti a román lakosságot. A jelentés mégis talán a magyar kormánynak volt nagyobb csalódás, mivel amellett, hogy megállapította a román kisebbség helyzetének romlását, egyúttal cáfolta a magyar kormány abbéli jogát, hogy a románokat sújtó diszkriminatív törvényt hozzon. Ezzel pedig a magyarok által a trianoni béke revíziójának tekintett bécsi döntés értelmezését vonta kétségbe.⁶⁹ Habár az ajánlások átadásakor a tengelyhatalmak kérték a két érintett kormányt, hogy ne kezdjen polémiába, ezt egyik kormány sem tartotta be, és mindegyik írásban jelezte kifogásait.⁷⁰ A magyar kormány válaszjegyzékében azt kifogásolta, hogy a különbizottság az 1940-es állapotból indult ki, míg az erdélyi kérdés megértése csak 1918-at és az azt követő események egészét vizsgálva lehetséges.⁷¹ A korabeli magyar politika az integrális revízió álláspontján volt, ehhez akarta – irreálisan – a német támogatást megszerezni.

A Hencke-Roggeri különbizottság működésének rövid ismertetését azért tartottuk fontosnak, mert egyrészt az általuk elkészített jelentés fontos forrás a román és a magyar kisebbség helyzetének a feltárásához, másrészt jól szemlélteti a két kisebbség – s ezáltal kormányaik – hozzáállását a német-olasz bizottságokhoz. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy mindkét kormány saját érdekeinek alátámasztására akarta felhasználni a bizottságot: a románok, hogy bebizonyítsák a bécsi döntés tarthatatlanságát, a magyarok pedig, hogy ürügyet nyerjenek Észak-Erdélyben folytatott politikájuk aláta-

69 *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 64–65. A magyar kormány ezen felfogására később még vizsgatérünk. Ugyanakkor az ajánlások kapcsán felszínre került a magyar Külügyminisztérium és Miniszterelnökség közötti ellentét is, előbbi több ponton is igazat adott a különmegbízottaknak, és kifogásolta, hogy az ő sürgetésük ellenére a kormány nem oldotta meg ezeket a kérdéseket, ezáltal külpolitikailag tarthatatlan helyzetet idézett elő. A jelentés kiindulópontjával ők sem értettek egyet, de jogosnak tartották a kritikát a katonai közigazgatás telepéseket és földreformot illető lépéseire vonatkozóan, az egyházi iskolák létesítése megakadályozása, illetve a románokkal szembeni testi erőszak alkalmazása kapcsán. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tájékoztató a minisztertanács számára a tengelyhatalmak ajánlásairól*. MNL OL, K 63, 271. csomó. 27. tétel. 100–121.

70 A román kormány erre adott válaszlevelét lásd: *Transilvania și aranjamentele...* Id. kiad. 48.

71 *A budapesti olasz követséghez eljuttatott magyar szóbeli jegyzék a különmegbízottak ajánlásaihoz*, 1943. május 28. MNL OL, K 70, 351. csomó. 9/b tétel. 25–40.

masztására. A különbizottság működése egyben fordulópont mind a magyar kormánynak, mind a magyar kisebbségnek a bizottságokhoz, valamint a magyar kisebbségnek a magyar kormányhoz fűződő viszonyában.

4. A kolozsvári Miniszterközi Bizottság működése

Mint fentebb jeleztük, a Hencke-Roggeri különbizottság kiküldése előtt a magyar kormány egyik intézkedése az úgynevezett kolozsvári Miniszterközi Bizottság létrehozása volt. A bizottság felállításáról 1942. június 23-án döntöttek, válaszként a román propaganda állítására, miszerint a magyar kormány éhezeti az észak-erdélyi román lakosságot, s az elrendelt diszkrimináló gabonarekvirálás csak az erre adott válasz.⁷² Az intézmény hivatalosan 1942. július 1-én kezdte meg működését Vladár Ervin külügyminisztériumi megbízott vezetésével. Vladár diplomata mivolta azt jelzi, hogy a bizottság szerepe nem merült ki a panaszok kivizsgálásában, hanem a tengelyhatalmak irányában is feladata volt. A bizottság az érintett minisztériumok⁷³ egy-egy képviselőjéből állt össze, célja a „magyarországi román kisebbség panaszainak gyors és eredményes kivizsgálása” volt. Elsősorban a kolozsvári német–olasz tiszti bizottságtól érkező panaszokat vizsgálta – hivatalos indoklás szerint így segítve annak munkáját –, de igyekezett más úton is beszerezni azokat.⁷⁴ A Miniszterközi Bizottság tehát párhuzamosan működött a tiszti bizottsággal. A magyar kormány ezzel egyrészt a román lakosság panaszainak mihamarabbi kivizsgálását és orvoslását célozta meg, másrészt „házon belül”, a német–olasz tiszti bizottság megkerülésével igyekezett elintézni a panaszokat, illetve bebizonyítani, hogy azok csak egyes tisztviselők magatartására, illetve román agitációra vezethetők vissza.⁷⁵ A magyar kormány érvelése szerint csak alapos kivizsgálás révén bizonyítható a panaszok alaptalansága, illetve a tengelyhatalmak előtt is így lehet rámutatni a románok magatartására.

72 *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése.* MOL K 63, 1942. 259. csomó. 27. tétel. 674–696.

73 Miniszterelnökség, Külügyminisztérium, Belügyminisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Honvédelmi, Közellátásügyi Minisztérium és Földművelésügyi Minisztérium.

74 *A Belügyminisztérium 4823 sz. bizalmas rendelete a Miniszterközi Bizottság megalakításáról,* 1942. július 2. MOL K 149 Belügyminisztérium Rezervált iratai (továbbiakban K 149), 130. doboz. 6. tétel. 1942-6-7406. 4.

75 A bizottság működésével az alsó szintű közigazgatási hatóságok esetleges elfogultságát is ki akarták küszöbölni. A magyar szakirodalomban elsőként Csatári Dániel foglalkozott a bizottság működésével, lásd Csatári: i. m. 125.

Témánk szempontjából amiatt fontos a bizottság, mert nemcsak kivizsgálta, hanem gyűjtötte és egységes kartotékrendszerbe rendezte⁷⁶ a román panaszokat, és úgynevezett panasztérképeket is készített. Bár keveset tudunk a bizottság működéséről, és a kartotékrendszer sem maradt fenn, maga az elképzelés fontos adalék a panaszok feltérképezéséhez, a nemzeti-ségi probléma kezeléséhez. A kartotékrendszer kezdetben Kolozsváron volt, majd politikai célból (hogy a Miniszterelnökség és Külügyminisztérium minél hamarabb hozzájusson és propaganda célokra használhassa) 1943 elején a budapesti várba költöztették, ahol feltehetően a Miniszterelnökség II. osztályán nyert elhelyezést.⁷⁷ A kartotékrendszer nyilvántartása és a panaszok gyűjtése itt zajlott 1944 közepéig, amikor feltehetően az osztály Parádfüldre való költözésekor a Vladár-bizottság is oda került.⁷⁸ A Miniszterközi Bizottság emellett propaganda és felvilágosító tevékenységet is kifejtett. Összefoglalókat és albumot adtak ki a román lakosság „valós helyzetéről”, illetve két füzetben Népszerű Közigazgatási Tájékoztató címen román nyelven kiadták a nemzetiségeket érintő fontosabb jogszabályokat.⁷⁹

A Miniszterközi Bizottság tevékenysége hasonlított a német–olasz tiszti bizottság működéséhez, de igyekeztek javítani az észlelt hiányosságokon. A panaszokat részben a tiszti bizottság, részben a román követség, illetve a Külügyminisztérium útján szerezték be. Ezeket az elnök tárgykör szerint továbbította az illetékes minisztérium képviselőjének, aki eljárta az ügyben: dokumentumokat kért az ügyvel kapcsolatban az illetékes közigazgatási hatóságtól, vagy – ha szükségesnek tartotta – személyesen is kiszállt a helyszínre, ahol tanúkat hallgathatott meg. A bizottság elvárása az volt, hogy az ügy minél hamarabb kivizsgálást nyerjen, a minisztérium képviselője megállapítsa annak jogosságát vagy alaptalanságát, illetve levonja a konkrét panaszról a tanulságokat, és ugyanakkor személyes felelősséget is vállalt vizsgálódásának eredményeiért. Minden ügyről beszámoló született, amit elküldtek a Miniszterelnökségnek és a Külügyminisztériumba, illetve bekerült

76 Ennek ismertetésére később még visszatérünk.

77 *Miniszterközi Bizottság feljegyzése az átszervezésről*. 1943. március 31. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1943-O-21540. 130.

78 *Miniszterelnökség feljegyzése a IIa és IIb osztály elköltöztetése tárgyában*, 1944. július 6. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1944-S-27220. 409–410. A dokumentumokból nem derül ki, hogy a kartotékrendszert is leköltöztették-e ekkor, vagy az Budapesten maradt, s feltehetően az ostrom során pusztult el.

79 *Összefoglalás a Miniszterközi Bizottság munkásságának különböző vonatkozásairól*, 1943. november 14. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1944-O-16861. 674–696.

a kartotékrendszerbe is. A bizottság elnöke ennek nyomán ajánlásokat fogalmazott meg a tiszti bizottság felé.⁸⁰ A dokumentumokból nem világos a Miniszterközi és a tiszti bizottság közötti viszony, mivel a panaszok egy részét a Miniszterközi Bizottság a tiszti bizottságtól kapta, de saját hatáskörben ez utóbbi is kivizsgálhatta ugyanazt a panaszt. Az sem világos, hogy a Vladár vezette bizottság közölte-e vizsgálódásainak eredményét?

Mivel a bizottságnak propagandisztikus céljai is voltak, és mert nem maradt fenn a tevékenységükkel kapcsolatos anyag, nehéz megítélni annak valós jelentőségét. Saját beszámolójuk szerint 1942-ben 882 panasz futott be hozzájuk, ebből 738-at vizsgáltak ki. A legtöbb – 372 eset – az iparrevízió⁸¹ miatt érkezett be, ezt követték a közigazgatással kapcsolatos panaszok (176 eset).⁸² A bizottság munkája az iparral és a kereskedelemmel kapcsolatos panaszok kivizsgálása terén volt a legeredményesebb, e két téren minden panaszt sikerült kivizsgálniuk. A legrosszabb helyzetben az ingatlanok kapcsán befutott panaszok voltak, ezek közül csak 12 esetet vizsgáltak ki, de a munkát nehezítette az is, hogy a panaszok megítélése elvi kérdésekbe ütközött.⁸³ Másik nagy lemaradásuk a közigazgatási panaszok terén volt, ezt a vizsgálatot végző előadó hiányával magyarázták.⁸⁴ A bizottság elvi jelentőségét abban látták, hogy sikerült visszaverni a román propaganda állításait a panaszok mennyiségéről, illetve bebizonyították ezek többségének alaptalanságát. Ugyanakkor bizonyították azt is, hogy a román lakosság joggal fordulhat a magyar hatóságokhoz és reménykedhet panasza elintézésében, saját megfogalmazásuk szerint ezáltal „visszavezették a románokat a magyar közigazgatás útjára”;⁸⁵ a panaszok kivizsgálásából sikerült kiiktatni

80 *Jelentés a Miniszterközi Bizottság létrejöttéről*, 1943. február 4. MNL OL, K 28, 92. csomó. 150. tétel. 1943-O-21757. 4-5.

81 1942 folyamán a magyar kormány az iparendedélyek felülvizsgálatát rendelte el, amely során különböző közigazgatási eljárások, illetve a magyar törvény szigorúbb előírásainak való meg nem felelés ürügyén igyekeztek minél több nemzetiségi személytől visszavonni azt.

82 A panaszok további megoszlása: 59 eset földdel és ingatlannal, 70 hadsereggel és munkaszolgálatossal, 24 közellátással, 86 adózással, 35 pedig egyházi és iskolaüggyel kapcsolatos.

83 Az ingatlannal kapcsolatos kérdésekre a dolgozat során még visszatérünk.

84 *Külgyminisztérium jelentése a Miniszterelnökségnek a román sérelmek nyilvántartásáról*, 1943. február 15. MNL OL, K 28, 92. csomó. 150. tétel. 1943-O-21757. 23–25. A beszámoló nem tesz említést arról, hogy a kivizsgált panaszok közül hányat találtak jogosnak.

85 *Beszámoló a miniszterközi bizottság egyéves tevékenységéről*, 1943. július 6. MNL OL, K 28, 92. csomó. 150. tétel. 1943-O-21757. 77–80. A beszámoló szerint ezen tényeket

a tisztii bizottságot, s így azok nem juthattak el a tengelyhatalmakhoz. Külügyminisztériumi beszámoló szerint a panaszok száma – elsősorban a Miniszterközi Bizottság működése miatt – 1943 első felétől csökkenni kezdett. Az 1943-as és későbbi kivizsgálásokról már nincsenek kimutatásaink, illetve saját kutatásaink nem ezt bizonyítják: ha volt is csökkenés, az nem volt látványos, illetve nem mutatható ki összefüggés a csökkenés és a bizottság tevékenysége között.⁸⁶

A bizottság – a panaszok kivizsgálását és az ennek nyomán szerzett tapasztalatokat összesítve – folyamatosan jelentésekkel látta el a kormányt, elősegítve a további intézkedéseket, illetve anyagot szolgáltatva a minél szakszerűbb propaganda kifejtéséhez. Nem maradtak fenn nagy számban ezek a beszámolók, a meglévők alapján azonban úgy tűnik, hogy a bizottság egyre több retorzió bevezetésére tett javaslatot, feltehetően a románok magyarellenes intézkedéseinek ellensúlyozására. Javasolták például utazási korlátozások és hadbírósi perek alkalmazását nemzetiségi ügyekben, a dél-erdélyi magyar panaszok számának növelését, illetve a menekültkérdés propagandaakciókra és nyomásgyakorlásra való kihasználását.⁸⁷ Másrészt a maguk részéről bizonyítottan látták, hogy a román lakosság valójában elégedett a magyar uralommal, a köz- és jogbiztonsággal, illetve korrupciómentességgel, s a panaszok nagy része csak egyes agitátoroknak köszönhető.⁸⁸ Ezek kiszűrését szolgálta az úgynevezett panaszterkép is: a beérkező panaszokat keletkezésük helyének megfelelően térképre vitték fel, kiszűrve, hogy honnan érkeznek be a legtöbb, s hol működhetnek esetleges agitátorok. Jelenlegi forrásaink szerint külső aktivistákat leginkább a határövezetben, Máramaros és Beszterce-Naszód vármegyében véltek felfedezni, holott nem innen érkezett a legtöbb panasz. Ennek megoldására két javaslattal is elő-

mind a tisztii bizottság, mind Emil Hațieganu, az észak-erdélyi románok politikai vezetője elismerte.

86 Román források vizsgálata szerint 1942 végén és 1943 első felében a román összekötő tiszt naponta átlagban 0,7 panaszt terjesztett elő a kolozsvári tisztii bizottságnak. ANIC, Fond 1348, dos. 48. Kérdés persze, hogy ezek közül hány jutott el a Miniszterközi Bizottsághoz.

87 A javaslat lényege, hogy az eddigi gyakorlattal ellentétben, amikor a menekülteket széttelepítették az ország területén, Dés mellett hozzanak létre egy központi menekülttábor, s oda zsúfolják be az újonnan érkező magyar menekülteket. Emellett – ugyancsak román mintára – javasolták a menekült családok románokhoz való bekebelezését is. *Miniszterközi Bizottság javaslatai a kormány számára*, 1943. november 14. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1944-O-16861. 370–371.

88 *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése*. 1942. MOL K 63, 259. csomó. 27. tétel. 674–696.

állt a bizottság. Egyrészt a beazonosított provokátorok kis csoportjának példás, több éves börtönbüntetésre ítéletét szorgalmazta, másrészt – a lépés nemzetközi és dél-erdélyi magyarságot retorzióként sújtó voltát is beleszámítva – a két érintett vármegye román tömbjének a határövezetből való kitelepítését, és ezzel a Romániából érkező „hatásoktól” való elszakítását. A javaslat lényege, hogy a határ menti román többségű települések lakosságát telepítsék pár tíz kilométerrel odébb, de lehetőleg hagyják ugyanabban a vármegyében és helyükbe elsősorban székelyeket telepítsenek.⁸⁹ Az egyedi terület, ahol a bizottság enyhítésre, az esetleges újabb sérelmek csökkentésére tett javaslatot, az a földkérdés volt. Elsősorban az állami elővásárlás szigorú alkalmazását és annak 1940 előttre való kiterjesztését kifogásolták. Javasolták, hogy rokoni öröklés esetében, illetve tiszta román vidékeken ne éljenek ezen lehetőséggel, és csak a szórványvidéken igyekezzenek megakadályozni a románok földszerzését.⁹⁰ 1941 decemberében a román lakosság földvásárlásának kérdésében egy értekezletet is tartottak Kolozsváron, ahol Észak-Erdély területét a magyarság arányának megfelelően három régióra osztották, s ennek függvényében engedélyezték vagy teljesen korlátozták az ingatlanforgalmat a román kisebbségek számára.⁹¹

Román részről hasonló bizottság nem létezett, illetve a román kormányzati szervek nem is gyűjtötték a dél-erdélyi magyarok sérelmeit. De a Miniszterközi Bizottsághoz hasonló, központi, elsősorban propagandacélokat szolgáló szerv létrehozására a román összekötő tiszt többször is javaslatot tett. Négy miniszteri biztos kiküldését javasolta, akik összesítenék és feldolgoznák a magyarországi románok panaszait, s propaganda célokra használható anyagokkal látnák el a kormányzatot, illetve az észak-erdélyi románságot. A dél-erdélyi magyarok ügyeinek kezelése itt sem merült fel.⁹²

89 *Miniszterközi Bizottság beszámolója a határövezetben végzett vizsgálatairól*, 1943. november 6. MNL OL, K 28, 92. csomó. 150. tétel. 1943-O-21757. 243–246. A javaslat megindokolására egy elég sajátos érveléssel álltak elő, a kormány hivatkozzon a Hencke-Roggeri bizottság ajánlásaira, ami szerint mindkét kormány tegyen meg mindent a menekültáradat megfékezésére, a lakosság határövezetből való kitelepítése pedig ezt a célt is szolgálja.

90 *Miniszterközi Bizottság javaslatai a kormány számára*, 1943. november 14. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1944-O-16861. 370–371.

91 Az értekezletre vonatkozóan bővebben lásd: Tóth-Bartos András: Szórványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2013, 285–313.

92 *Román összekötő tiszt jelentése a Külügyminisztériumnak*. 1942. október 28. ANIC, Fond 1348, dos. 32. 74–75.

5. A német-olasz tiszti bizottság működése

1940 őszén, az Altenburg-Roggeri különbizottság működése közben került fel egy hasonló összetételű bizottság munkája állandósításának az ötlete, amelyhez mindkét kormány beleegyezését adta. A magyar-román kapcsolatok tükrében ezt akár a bécsi döntés egyféle kudarcaként is felfoghatjuk, ugyanis ezzel mindkét kormány beismerte, hogy nem képes a felmerülő kétoldali problémákat megoldani. Új helyzet állt elő a román-magyar viszonyban és a kisebbségi kérdésben, először fordult elő, hogy – ha nem is semleges, de – nemzetközi bizottság alakult kimondottan a kisebbségi kérdés és panaszok kivizsgálására és kezelésére. A különbizottságokkal összevetve a német-olasz tiszti bizottság célja nem egy jelentés elkészítése volt, hanem a vizsgálódás állandósítása. Ugyanakkor végig az érintett területen tartózkodtak, adott esetben napokon belül a sérelem helyszínére mehettek, vagy kihallgathatták az érintett felet. Így benyomásaikat nem másodkézből szerezték, habár mindkét kormány igyekezett folyamatosan befolyásolni és saját javára meggyőzni a bizottság tagjait. Ugyanakkor a bizottság sem lehetett teljesen független vagy semleges, mivel tagjai elsősorban a delegáló két nagyhatalom – Németország és Olaszország – képviselői voltak, és a legfőbb szempont saját kormányaik érdekeinek a képviselete volt. Jelenlétükkel azt szolgálták, hogy a magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés a tengelyhatalmak érdekeinek megfelelően alakuljon. Munkájukat befolyásolta az érintett államok tengelyhatalmakkal való viszonyának alakulása, a tengelyhatalmak közötti viszony, illetve maga a bizottság személyi összetétele is.

A bizottság megalakulásáról az első információ 1940. december közepéről származik, amikor Ermansdorf budapesti német követ közölte a magyar külügyminisztériummal, hogy a tengelyhatalmak döntöttek a tiszti bizottság felállításáról, s az kész bármikor a helyszínre érkezni. Ekkor értesülhettünk arról is, hogy két bizottság fog alakulni, egyik Kolozsvár székhellyel a románság sérelmeivel, a másik Brassóban a magyarság sérelmeivel fog foglalkozni.⁹³ A bizottság összetétele a tengelyhatalmak közötti egyenrangúságot is hivatott volt tükrözni, a brassói élén egy német törzstiszt állt, munkáját egy olasz kapitány segítette, a kolozsvári esetében pedig épp fordítva volt. A kolozsvári tiszti bizottság Carmelo Sigliuzzo őrnagyból és Julius Elfrig kapitányból, a brassói pedig Hans Dehmel őrnagyból és Peppino Passanisi kapitányból állt. Mindkét bizottság mellett segédszemélyzet is

⁹³ *Feljegyzés Vörnle János és Ermansdorf német követ megbeszéléséről.* 1940. december 11. MNL OL, K 83, Berliini követség irata, (továbbiakban K 83), 10. csomó. 3.

működött, elsősorban gépíronók, tolmácsok és sofőrök.⁹⁴ Érdekes volt a bizottság hatáskörének megállapítása is, ugyanis annak kijelölésekor nem az államhatárt, hanem a Maros vonalát adták meg elválasztónak, a brassói bizottsághoz a Marostól délre fekvő területek tartoztak, kivéve Maros-Torda megyét (de beleértve az egész Székelyföldet), a kolozsvárihoz pedig a Marostól északra fekvő területek, beleértve a fent említett megyét is.⁹⁵ Így mindkét bizottságnak illetékessége volt mindkét állam területén, de a fő szempont inkább a nemzetiség szerinti elkülönítés volt. A kolozsvári bizottság foglalkozott a román, a brassói a magyar lakosság sérelmeivel, országhatártól függetlenül. 1942 decemberétől – feltehetően magyar kezdeményezésre – a területi elhatárolásban is változás állt be, ekkortól Maros-Torda megye átkerült a kolozsvári bizottsághoz, Arad megye pedig a brassóihoz.⁹⁶

Román kezdeményezésre, a kormányokkal való kapcsolattartás és a bizottság munkájának segítése végett, román és magyar összekötő tiszteket neveztek ki a bizottságok mellé. Ezek száma kezdetben egy-egy fő volt a megfelelő segédszeméllyel, így a kolozsvári bizottság mellé magyar részről Dunst László százados, a brassói bizottság mellé pedig román részről Valerian Popescu százados volt beosztva. 1941 végétől román kérésre számukat megduplázták, azonban magyar javaslatra ezek már nem tartózkodhattak az illető bizottság működési területén.⁹⁷ A kolozsvári mellé beosztott Alfred Negulescu, illetve később Virgil Bichiceanu százados Tordán, míg a brassói mellé beosztott Simándy Lajos főhadnagy Sepsiszentgyörgyön székelt.⁹⁸ Nehéz meghatározni a bizottság jellegét is, mivel annak tag-

94 A segédszemélyzetet és a gépjárműveket a tengelyhatalmak konzulátusa biztosította a bizottság részére, azonban az ehhez szükséges üzemanyagot már a két érintett kormány. *A német-olasz tisztí bizottság működési szabályzata*. MNL OL, K 83, 10. csomó. 1078–1079.

95 *A magyar külügyminisztérium átirata a belügyminisztériumnak a tisztí bizottság megalakulása ügyében*, 1942. január 22. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G-5582. 5.

96 A megyék pontos felosztása: a kolozsvári bizottsághoz tartozott a magyarországi Beszterce, Bihar, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka vármegye, illetve Romániából Bihar és Kolozs-Torda megye. A brassói bizottsághoz tartozott a romániai Fehér, Arad, Brassó, Krassó, Fogaras, Hunyad, Szörény, Szeben, Nagyküküllő, Kisküküllő és Temes megye, illetve Magyarországról Csik, Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda vármegyék. *Brassói tisztí bizottság jelentése a román összekötő tiszteknél*. ANIC, Fond 1348, dos. 23. 82.

97 *Román Külügyminisztérium levele a Nagyvezérkarhoz*, 1941. november 21. ANIC, Fond 1348, dos. 31. 3.

98 *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 53.

jai az illető állam hadseregének aktív katonái voltak, ugyanakkor diplomáciai útlevelel rendelkeztek, a kapcsolatot viszont mind a saját, mind az érintett kormányokkal a konzulátusokon, illetve a külügyminisztériumokon keresztül tartották, s nekik tettek jelentéseket.

A hároméves működés során a bizottság személyi összetétele többször is változott. Ennek oka elsősorban az érintett kormányoknak az illető tagok hozzáállása miatti elégedetlensége volt. 1943 júliusától, Olaszország háborúból való kiválását követően, a bizottság olasz tagjai visszavonultak, tevékenységüket a német tisztek vitték tovább.⁹⁹ A magyar Vezérkari Főnökség részéről felmerült, hogy az olasz résztvevőt japán képviselő bevonásával kellene pótolni, de a külügyminisztérium ezt elvetette.¹⁰⁰ 1944-ben még működött a bizottság, feloszlatajáról nincsenek pontos információink, valószínűleg a román kiugrást követően szüntette be végleg tevékenységét. A könyvnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatban mutatjuk be a személyi változások alakulását:

Kolozsvári bizottság		Brassói bizottság	
Olasz	Német	Német	Olasz
Carmelo Sigliuzzo őrnagy (1941 jan.-1941 nov.)	Julius Elfrig százados (1941 jan.-ápr.)	Hans Dehmel őrnagy (1941 jan.-1943 máj.)	Peppino Passanisi százados (1941 jan.-1943 júl.)
Leone Sircana őrnagy (1941 nov.-1943 júl.)	Alfred Krehl százados (1941 ápr.-1942 ápr.)	Walter von Kensitzky ezredes (1943 máj.-1944)	
	Werner Haag százados (1942 ápr.-1944)		

Ha döntően nem is, de a bizottság működését és eredményességét mindeképpen befolyásolta annak személyi összetétele is. A tengelyhatalmak - érthető módon - igyekeztek helyismerettel rendelkező tiszteket küldeni a

99 Román forrásokban ezt követően már csak Német tiszti bizottságként fordul elő.

A bizottság további működéséről Csatári is említést tesz, azonban nem részletezi működésének pontos idejét. Lásd Csatári: i. m. 125.

100 Hadtörténeti Levéltár, Vezérkari Főnökség iratai, 1943, 1. oszt. 5891/el. 339-340.

helyszínre,¹⁰¹ ennek azonban az lett a következménye, hogy az érintett kormányok rendszeresen elfogultsággal vádolták őket, aminek volt is némi alapja. Jól jelzik ezt a táblázatból is kirajzolódó gyakori tagcserék. Másrészt egyértelmű, hogy az olasz tagok sokkal passzívabbak voltak a bizottság munkáját illetően,¹⁰² a legjobb képességűnek és legaktívabbnak – az egész bizottság egyféle vezetőjének is tekinthető – Hans Dehmel őrnagy bizonnyult. Az olasz tagok közül Sigliuzzónak és Passanisinek is szerelmi viszonya volt a bizottság egyik titkárnőjével, Franz Mariával.¹⁰³ Ugyanakkor mindkét említett olasz tisztről feltételezhető, hogy románbarát beállítottságú volt,¹⁰⁴ míg a németek közül Haag századosról¹⁰⁵ és Dehmel őrnagyról az ellenkezője mondható el. Mindezekén túl a tiszti bizottság személyzete között is rossz viszony volt, s igyekeztek egymásnak kellemetlenségeket okozni.¹⁰⁶

101 Elfrig százados az egykori bräilai német konzul fia, a felesége román volt, Dehmel felesége pedig szász.

102 A brassói konzulátus jelentése szerint a bizottságban Dehmel őrnagy intézte az ügyeket, Passanisi csak aláírt. *Brassói konzulátus jelentése a külügyminisztériumnak a tiszti bizottság működéséről*, 1941. október 9. MNL OL, K 63, 264. csomó. 27. tétel. 57 pol./1941. 532–533.

103 *Sztankay brassói konzul levele Újváry Dezső követségi tanácsosnak*. 1942. július 18. MNL OL, K 64, 95. csomó. 27. tétel. 278 res. pol. 5. Sigliuzzo állítólag meg is kérte a nő kezét, aki azt elutasította, s ezért kérette át magát a brassói bizottsághoz. Franzról egyébként feltételezhető, hogy a román titkosszolgálat beépített embere volt. *Török Sándor brassói alkonzul beszámolója Franz Mariáról*. MNL OL, K 64, 90. csomó. 27. tétel. 605. res. pol. 5.

104 Sigliuzzót többszörös magyarellenes kijelentései miatt a magyar kormány kérésére hívták vissza. *Feljegyzés Bárdossy miniszterelnök olasz követtel folytatott megbeszéléséről*. 1941. augusztus 4. MNL OL, K 63, 90. csomó. 27. tétel. 599 res. pol. 7. Passanisi pedig egy tanulmányt készített az erdélyi kérdés megoldásáról, amiben a román kontinuitásról, és Erdély Romániához való visszakerülésének elengedhetlenségéről értekezett. *Peppino Passanisi, Az erdélyi kérdés*, ANIC, Fond 1348, dos. 11. 1-23

105 A román összekötő tiszt jelentése szerint Haag százados Haller Istvánnal, a Hangya szövetkezet elnökével ápolt baráti viszonyt. *Román összekötő tiszt 2427 sz. jelentése a kolozsvári bizottságról*. 1942. december 21. ANIC, Fond 1348, dos. 9. 40-43. Dehmel leváltását pedig a román kormány kezdeményezte arra hivatkozva, hogy az többször tiltakozott a román kormány lépései ellen. *Memorandum Hans Dehmel hadnagyról*, ANIC, Fond 1348, 1943. március 14. dos. 25. 14–25.

106 Az 1942. februári kolozsvári bizottsági értekezletet követően Dehmel és Sircana összeveszett, mivel az olasz tagnak nem tetszett, hogy az ülést Dehmel vezette. Diplomáciai jelentések szerint Dehmel ezt követően ráírvallt Passanisire, hogy az miért nem képviselte a brassói bizottság érdekeit, aminek ő is tagja, de Passanisi kijelentette, hogy ő csak olasz érdekeket képvisel. *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterel-*

A bizottság működésének és eredményességének megítéléséhez annak megalakulásakor kapott jogosítványait, illetve az ebben bekövetkezett változásokat kell szemügyre vennünk. A feladatot nehezíti, hogy nem állnak rendelkezésünkre német vagy olasz források arról, hogy maguk a tengelyhatalmak milyen szerepet is szántak a bizottságnak, amikor felvetették annak létrehozását. Ugyanígy a rendelkezésünkre álló román forrásokból is kevés információ nyerhető, ezért elemzésünket elsősorban magyar diplomáciai forrásokra alapozzuk, és az ebből kiolvasható képre korlátozzuk. A bizottság a kezdetektől csekély hatáskörrel rendelkezett, feladatát leginkább csak a panaszok összegyűjtésében, rögzítésében jelölték ki, s konkrét feladatul csak a kiutasítási és erőszakos cselekedetek kivizsgálását kapta, de ezeket is csak a tengelyhatalmak beleegyezését követően. A szabályzat szerint az ügymenet a következőképpen alakult: a bizottságok jelentették a követségeken keresztül saját kormányaiknak a hozzájuk beérkező eseteket, a kormányok kiértékeltek azokat, majd döntöttek a panaszok további sorsáról; a súlyosabb eseteket jelezték az illető kormánynak, és kérték az ügy kivizsgálását, illetve elintézését.¹⁰⁷ Eszerint nem a bizottság tagjai döntöttek a panaszok kivizsgálásáról, illetve – ami a legnagyobb hiányosságuk volt – kivizsgálás esetén nem volt semmilyen eszköz a kezükben, amivel szankcionálhatták volna az illető személyt vagy hatóságot. Így egy sérelem sorsát nem annak súlyossága döntötte el, hanem a tengelyhatalmak pillanatnyi érdeke, hogy egyáltalán közölték-e azt az illetékes kormánnyal, s kérték-e annak orvoslását. Mindehhez még hozzájárult, hogy a bizottság diplomáciai testületnek minősülve területen kívüliséget élvezett, illetve semmilyen elszámolási kötelezettséggel nem rendelkezett a román, illetve magyar kormányok felé. Így, ha csak a működési szabályzatát vesszük figyelembe, a tisztí bizottság tulajdonképpen egy légüres térben mozgó kirakatszervezet, aminek egyedüli feladata a tengelyhatalmak érdekeinek képviselése. A felsoroltakon túl, a szabályzatnak egyéb hiányosságai is voltak: nem rögzítette a panaszbeszerzés, illetve a kivizsgálás módját, azaz hogy azt a bizottságnak kell-e személyesen megejtenie a terepen, vagy az illetékes hatóságokra kell-e bíznia. Ugyanígy nem volt szabályozva az időkorlát sem, hogy a bizottságnak volt-e visszamenőleges jogköre, és vizsgálhatott-e megalakulása (1941. január) előtt keletkezett panaszokat. Menet közben a bizottság tagjai – feltehetően Dehmel kezdeményezésére – úgy döntöttek, hogy ezt megelőző eseteket

nökségnek a tisztí bizottságok Kolozsvári értekezletéről. 1942. április. 16. MNL OL, K 63, 443. csomó. 27. tétel. 132 pol./1942. 73-74.

107 *A német-olasz tisztí bizottság működési szabályzata.* MNL OL, K 83, 10 csomó. 1078-1079.

csak akkor vizsgálják ki, ha azok szoros összefüggésben állnak későbbi ügyekkel.¹⁰⁸

Mivel a megalakulásakor még nem volt szó a bizottság mellé beosztott összekötő tisztekről, a szabályzat erről nem is tesz említést, illetve kezdetben nem volt világos ezen személyek feladata, illetve kompetenciája. A román összekötő tiszt működését szabályozó rendeletből – feltehetően a magyar összekötő tiszt működési szabályzata is hasonló lehetett – alkothatunk némi képet, hogy a két kormány (jelen esetben a román) milyen szerepet is szánt neki. Egyik legfontosabb feladata nyilvánvalóan a kapcsolattartás volt a saját kormánya és a bizottság között, átadta a panaszokat, illetve átvette a bizottságtól érkező javaslatokat. Idővel, a tiszt bizottság aktivitásának a mérséklődését követően az összekötő tiszt szerepe felértékelődött, az ügyek többségét vagy ő személyesen oldotta meg, vagy rajta keresztül „intéztette” el a bizottság. Mindezek mellett természetesen legfőbb feladata – a bizottsághoz hasonlóan – saját kormánya, illetve a román kisebbség érdekeinek a képviselése és védelme. Így feladata volt, hogy minden román sérelmet továbbítson a bizottság felé, kihasználjon minden alkalmat, hogy egy-egy román menekültet a bizottság elé kíséren, információval lássa el azt, illetve „felvilágosítsa”, más szóval befolyásolja, ha úgy érzi, hogy az illetékes hatóságok félre akarják vezetni a bizottságot. Ugyanakkor a bizottság egyetlen kérését sem utasíthatta vissza, előzékenyen kellett velük viselkednie, és törekednie kellett a személyes jó kapcsolat kiépítésére.¹⁰⁹

A bizottság – működésének megkezdését követően – szerencsésen túllépett a szabályzatban foglaltakon, s igyekezett aktívan és hatékonyan fellépni a panaszok kivizsgálásában, adott esetben túl is lépve a neki eredetileg szánt szerepen. Rendelkezésünkre álló információk szerint a bizottság 1941–1944 közötti működését¹¹⁰ három periódusra oszthatjuk: 1.) 1941. január–1941. május: a bizottság a szabályzatot túllépve aktívan lép fel a panaszok kivizsgálásában, s azokat személyesen, a terepre kiszállva igyekszik tisztázni.

108 *Miniszterelnökség átírtára a tiszt bizottság elé kerülő panaszok tárgyában*, 1941. május 6., MNL OL, K 28, 90. csomó. 149. tétel. 1941-L-18052. 424. A magyar kormánynak megfelelt ez a döntés, mivel a legsúlyosabb románellenes atrocitások ezt megelőzően, a katonai közigazgatás idején történtek, és ezeket amúgy is már kivizsgálta az Altenburg-Roggeri bizottság.

109 *Román összekötő tiszt működését szabályozó rendelet*. ANIC, Fond 1348, dos. 32. 6-10.

110 1943 eleje után nincsenek részletes információink a bizottság működését illetően, a létező információk azonban arra utalnak, hogy ezt követően – s elsősorban az olasz kiválás után – már nem következett be lényeges módosulás.

2.) 1941. május–1941. december: a bizottság aktivitása csökken, az esetek kivizsgálását egyre inkább a magyar, illetve román hatóságokra bízzák. 3.) 1941. december–1942. június: a bizottság szinte egyáltalán nem száll ki terepre, minden ügyet az összekötő tisztet keresztül a hatóságokkal vizsgáltatták ki, ennek ellenére a magyar hatóságok hasznosnak tartották még a bizottság létét. 4.) 1942. június–1944 vége: a magyar kormányzat elveszíti bizalmát a bizottságban, a Miniszterközi Bizottság létrehozásával igyekeznek kiiktatni a panaszok kivizsgálásából, s felveti annak feloszlását is.

Az első szakasz a bizottság megalakulásától az 1941. május 16-án Münchenben megtartott értekezletig tartott. Ez alatt az idő alatt a bizottság a legaktívabb periódusát élte, a tavaszi hónapokban végig úton vannak, bejárják a fontosabb helyeket, és személyesen igyekeznek kivizsgálni minden panasz esetet. A bizottság ezen kezdeti aktivitásával valószínűleg igyekezett mind a tengelyhatalmak, mind az illetékes kormányok felé saját fontosságát bizonyítani, ezzel megalapozva további fennmaradását. Feladatát nemzetközi rendőri funkcióként fogta fel: a konkrét esetek kivizsgálása révén a hasonló esetek jövőbeni előfordulásának megakadályozását remélték, valamint a két ország közötti feszültségek csökkenését.¹¹¹ A román fél a kezdetektől nagyobb aktivitást mutatott, s a konzulátusokon keresztül¹¹² igyekezett elárasztani a bizottságot panaszokkal. A magyar fél kezdetben passzívan mutatkozik, a bizottsághoz eljuttatott összefoglalókon keresztül próbálták elvi ügyeket felvetni, erre azonban a bizottság nem tűnt fogékonynak, inkább konkrét esetek kivizsgálására koncentráltak. Emiatt, illetve mert a kevés magyar panaszból a bizottság arra következtetett, hogy a magyaroknak nincsenek is sérelmeik, a magyar Vezérkari Főnökség kérte az illetékeseket, hogy küldjenek minél több magyarokat diszkrimináló ügyet.¹¹³ A magyar sérelmek összegyűjtését a romániai magyarság képviselőjének a Magyar Népközösség és a konzulátusok végezték, azonban 1941. januárjában a nagyenyedi népközösségi központi iroda bezárását követően a brassói tiszti bizottság nem ismerte el a Népközösséget, és vezetőjét, Gyárfás Elemért is csak magánemberként volt hajlandó fogadni.¹¹⁴ 1941 márciusá-

111 *A brassói konzulátus beszámolója a német-olasz tiszti bizottság eddigi működéséről*, 1941. március 11. MNL OL, K 28, 69. csomó. 117. tétel. 1941-G-17141.

112 A likvidációs tárgyalások eredményeként 1940 őszén a román fél Nagyváradon és Kolozsváron, a magyar pedig Aradon és Brassóban nyithatott konzulátusokat.

113 *Vezérkari Főnökség jelentése a belügyminisztériumnak a sérelmek összegyűjtéséről*, 1941. március 12. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G-5582. 194–195.

114 *A brassói konzulátus beszámolója a német-olasz tiszti bizottság eddigi működéséről*, 1941. március 11. MNL OL, K 28, 69. csomó. 117. tétel. 1941-G-17141.

tól változás állt be a bizottság jogkörében, a határincidensek kivizsgálása ezt követően a magyar–román katonai bizottságokra tartozott, és a tiszti bizottság csak a nemzetiségi sérelmekkel foglalkozott.¹¹⁵ 1941. május 16-án Münchenben a tengelyhatalmak értekezletet tartottak a tiszti bizottságok ügyében, ahol a működésüket illetően nem hoztak érdemi változtatásokat, de a bizottság tagjainak sikerült bebizonyítaniuk, hogy hatékonyan és eredményesen tevékenykednek, így szükség van rájuk a továbbiakban is.

A második szakasz 1941 májusától, a müncheni értekezlettől 1941 végéig tartott. Ezen időszak alatt a bizottság elviekben minden panaszt kivizsgál, de aktivitása csökkenni kezdett, s egyre kevesebb ügyet vizsgált ki személyesen. A gyakorlat ettől kezdve az lett, hogy a panaszok jelentős részét a bizottság nem közvetlenül, személyesen tárt fel, hanem átadta az összekötő tiszteknek, s csak akkor fordultak saját kormányaikhoz, s kérték az ügyek kivizsgálását azon keresztül, ha az összekötő tisztektől nem kaptak jelentést az ügy további sorsáról.¹¹⁶ Mindez arra vall, hogy a bizottságok igyekeztek egyre inkább függetlenedni saját kormányaiktól, és egyedül elintézni az ügyeket. Az, hogy már nem személyesen vizsgálták ki minden esetet, annak is betudható, hogy a beadott sérelmek száma megsokasodott, s már képtelenek voltak személyesen kiszállni. A brassói konzul mindezt a bizottság aktivitása csökkenéseként értelmezte, s szerinte a kezdeti lelkesedés csak a müncheni konferenciának szólt, ezt követően a bizottságot már egyre kevésbé érdekelték a konkrét ügyek.¹¹⁷ Bár 1941 augusztusában Bárdossy László miniszterelnök az olasz követnek előadta, hogy véleménye szerint a bizottság nem látja el a neki szánt feladatot, és felvetette annak esetleges megszüntetését, a magyar kormányzat összességében pozitívan ítéli meg a bizottság működését. Elégedetlen volt azzal, hogy konkrét eseteket nem tudott orvosolni, illetve nem tudta szankcionálni a román hatóságokat, de létét pozitívan ítélte meg, mivel megakadályozza súlyos, akár halálesetekkel járó sérelmek elkövetését.¹¹⁸ A magyar összekötő tiszt, Dunst László jelen-

115 *Vezérkari Főnökség jelentése a belügyminisztériumnak a sérelmek összegyűjtéséről*, 1941. március 12. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G5582. 194–195. 1941 februárjában három román–magyar katonai vegyes bizottság alakult a határincidensek kivizsgálására. L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 201.

116 *Brassói konzulátus jelentése a tiszti bizottság működéséről*, 1941. október 9. MNL OL, K 63, 264. csomó. 27. tétel. 57/pol. 1941. 532–533.

117 *Brassói konzulátus beszámolója a külügyminisztériumnak a tiszti bizottság tagjaival folytatott megbeszéléséről*, 1941. június 1. MNL OL, K 28, 69. csomó. 117. tétel. 1941-G-17141. 426–429.

118 *Brassói konzulátus jelentése a tiszti bizottság működéséről*, 1941. október 9. MNL OL, K 63, 264. csomó. 27. tétel. 57/pol. 1941. 532–533.

téséből úgy tűnik, hogy ebben a periódusban is a románok sokkal több panaszt továbbítottak a bizottság felé, ő főleg a magyar konzulátusok tevékenységével volt elégedetlen. Ugyanakkor kifogást emelt amiatt, hogy a román konzulátusok foglalkoznak a magyarországi román panaszok összegyűjtésével és továbbításával, ezt az ország belügyeibe való beavatkozásnak minősítette.¹¹⁹ Habár a külügyminisztérium is sérelmesnek tartotta ezt, elfogadta a kialakult helyzetet, mivel a magyar konzulátusok is hasonló tevékenységet fejtettek ki.¹²⁰

A harmadik szakasz 1941 decemberétől 1942 júniusáig tartott, ezen időszak alatt a bizottság aktivitása teljesen lehangolt, szinte már egyetlen ügyet sem vizsgálnak ki személyesen. Ezzel épp korábbi vonzerejét veszítette el, a kívülálló, független testületét, amely kivizsgálja és megítéli a sérelem jogosságát. Immár minden panaszt az illetékes hatóságokra bízták, s a magyar konzulátusok felé is csak a román vizsgálat eredményét továbbították, ők nem foglaltak állást az ügyben. A brassói konzulátus információi szerint e mögött az is állt, hogy a román hatóságok megkérték a tiszti bizottságot, hogy többé ne vizsgálja ki személyesen az ügyeket, bízva azokat a román összekötő tisztre, mivel ezt szuverenitásuk megsértéseként élik meg.¹²¹ Ezen értesülést megerősíteni látszik Dehmel egy későbbi kijelentése, amely szerint 1941 decemberében megállapodtak a kolozsvári bizottsággal, hogy terepre csak a súlyos esetek kivizsgálására szállnak ki.¹²² Azáltal, hogy a bizottság teljesen kivonta magát az ügyek kivizsgálásából, egyre jobban felerősödtek a működésében kezdettől meglévő hiányosságok. Az összekötő tiszteken keresztül a panasz ugyanis visszajutott ugyanahhoz a hatósághoz, amely magát a sérelmet kezelte, és aki jobb esetben letagadta annak jogosságát, rosszabb esetben pedig a csendőrségnek adta át az ügyet, az pedig behívta a sértettet, és rávette a panasz visszavonására.¹²³

A bizottság súlytalanná válását az is mutatja, hogy 1942 februárjában a bizottsághoz eljuttatott egyik panaszra – Kis-Küküllő megyei magyar föld-

119 *Magyar összekötő tiszt jelentése a Vezérkari Főnökségnek*, 1941. augusztus 7. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G-5582. 122–123.

120 *Külügyminisztérium átirata a belügyminisztériumnak a kolozsvári román konzulátus tevékenységéről*, 1941. szeptember 22. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G-5582. 155–156.

121 *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a tiszti bizottság működéséről*. 1942. január 20. MNL OL, K 63, 443. csomó. 27. tétel. 4/pol. 1942. 26.

122 *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a tiszti bizottság működéséről*. 1942. június 5. MNL OL, K 63, 443. csomó. 27. tétel. 223/pol. 1942. 69–77.

123 *Javaslat a német-olasz tiszti bizottság hatékonyságának növelésére*. MNL OL, K 28, 222. csomó. 439. tétel. 1942-O-28962. 7–10.

birtokosok elleni szabotázspererek – Dehmel úgy reagált, hogy jobb, ha azt nem is teszik szóvá a román hatóságoknak, mivel félő, hogy annak eredményeként más megyékben is hasonló pereket kezdeményeznek, vagyis ezzel is elismerve, hogy a bizottság nem tud védelmet nyújtani a magyar kisebbségnek.¹²⁴ Az ugyanezen eljárási módból adódó előnyöket nyilvánvalóan nemcsak a román, hanem a magyar hatóságok is kihasználták, a tiszti bizottság ugyanis több esetben is panaszkodott a magyar alsóbb hatóságokra, hogy azok nem vizsgálják ki az ügyeket elég hatékonyan, illetve, ha jogos is a sérelem, védik az elkövetőt. Ezzel szemben a bizottság véleménye szerint a román hatóságok sokkal operatívabban vizsgálják ki az ügyeket, s jogoság esetén meghozzák a látszatintézkedéseket, ha azt később nem is hajtják végre.¹²⁵ A belügyminisztérium ezt követően többször is felszólította az alsóbb hatóságokat a gyors és tényszerű kivizsgálásra, mivel egyrészt csak így lehet visszaverni a román vádakat, másrészt ezáltal segíthettek a magyarokon is.¹²⁶ Míg a román panaszok az egész 1942-ik évben növekvő számban érkeztek, addig a magyarok már nem merték saját panaszait előadni, illetve a tiszti bizottság elé terjeszteni.¹²⁷ 1942 márciusában Gyárfás megkérte a tiszti bizottságot, hogy ne szálljon ki Hunyad megyébe a panaszok kivizsgálására, mivel a Népközösség fél az esetleges megtorlástól, illetve nem bízik abban, hogy a bizottság vizsgálatának bármilyen eredménye is lesz. A magyar panaszok csökkenése emellett azzal magyarázható, hogy a magyarok továbbra is csak a megfelelő ellenőrzés után továbbították a panaszt a bizottság elé, míg a románok a célt továbbra is a minél nagyobb számú panasz kreálásában látták. A magyar kisebbségi sérelmek előzetes ellenőrzését elsősorban a Népközösség helyi szervei végezték, ezáltal a szervezet tevékenysége valójában a bizottság munkáját könnyítette meg, így sokat javult a Népközösség és a tiszti bizottság viszonya.¹²⁸ A bizottság tevékenységének lehanyaglását tetézte az 1942 júniusában megindított román rekvirálási

124 *Gyárfás Elemér beszámolója a német–olasz tiszti bizottsággal folytatott beszélgetésről.* 1942. február 8. MNL OL, K 63, 267. csomó. 27. tétel. 1685/pol. 1942. 560–571.

125 *A Külügyminisztérium átirata a Miniszterelnökségnek a tiszti bizottság román panaszokról szóló véleményéről,* 1942. január. 7. MNL OL, K 610, Sajtóarchívum. Erdélyi magyarok helyzetére vonatkozó lapkivágatok (továbbiakban K 610) 91. csomó. 13. dosszié, 13/3. 261–263.

126 *A Belügyminisztérium utasítása valamennyi főispánnak.* 1942. március 11. MNL OL, K 149, 130. doboz. 6. tétel. 1942-6-7406. 11–13.

127 *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a magyarok helyzetéről,* 1942. január 19. MNL OL, K 63, 442. csomó. 46. tétel. 260/pol. 1942. 130–134.

128 *Feljegyzés a brassói tiszti bizottság értekezletéről.* 1942. március 30. MNL OL, K 63, 265. csomó. 27. tétel. 839–849.

akció, ami végleg megrendítette a magyar hatóságok bizottság iránti bizalmát. Az 1942 nyarán végrehajtott rekvirálás, illetve a német–olasz különbizottság kiküldésének egyik kísérő jelensége volt a román hatóságok által gyűjtött úgynevezett „hűségnyilatkozatok” kérdése, amikor sikerült több ezer ilyen nyilatkozatot begyűjteni és a bizottság elé tárni, amelyek szerint a magyar kisebbség elégedett helyzetével, és nincsenek sérelmei. A nyilatkozatokat nagy számban írták alá a magyar kisebbség elitjének számító papok és tanítók. Maga a tény, hogy a magyar kormány nem tudta „megvédeni” a magyar kisebbséget és bekövetkezhetett a rekvirálás, fokozta a magyar kisebbség kiszolgáltatottság érzetét, illetve csalódottságát a magyar kormánnyal szemben.

A tiszti bizottság működésének negyedik szakasza 1942 júniusa és 1944 nyara között tartott. A román rekvirálási akció nyomán felállított Hencke–Rogeri különbizottság egyben a tiszti bizottság tevékenységének kudarcát, illetve ennek a tengelyhatalmak általi beismerését is jelentette, hiszen az nem tudta elérni a két ország közötti feszültség csökkentését, illetve a nemzetiségek helyzetének javulását. A magyar kormánynak erre két lépése volt, egyrészt létrehozta a Miniszterközi Bizottságot, amivel igyekezett az amúgy sem működő tiszti bizottságot kikapcsolni a panaszok kivizsgálásából, másrészt egyre nyíltabban kezdte bírálni a bizottság passzivitását. 1942 második felében a brassói konzulátus többször is felvetette a bizottság megszüntetését, szerinte az csak korlátozza a magyar kormány mozgásterét, ha az esetleg aktív (fegyveres) fellépésre szánná el magát.¹²⁹ Vagyis akkor már nem értékelték a bizottság létében rejlő visszatartó erőt. A magyar hozzáállás megváltozásában a hadi helyzet alakulása is közrejátszhatott, ugyanis ekkor került legközelebb a két állam egy fegyveres összetűzéshez.¹³⁰ A kudarcot érzékelve a tiszti bizottság – legalábbis annak egyik német tagja, Dehmel őrnagy –, illetve a tengelyhatalmak is megpróbálták enyhíteni a feszült helyzetet egyrészt a különbizottság kiküldésével, másrészt a tiszti bi-

129 *Brassói konzulátus jelentés a tiszti bizottság működésének eredményességét illetően*, 1942. november 7. MNL OL, K 63, 445. csomó. 47. tétel. 631/pol. 1942. 54-56.

130 Ennek oka, hogy 1942 végére a román hadsereg jelentős része megsemmisült a keleti fronton, míg a magyar hadsereg nagy része még épségben megvolt. Ez a román magatartásban is változást okozott, aminek egyik jele volt a kétoldalú kapcsolatok újrafelvétele. Erre vonatkozóan bővebben lásd: Trașcă, Ottmar: *Impactul problemei Transilvaniei asupra colaborării militare româno-germane (Az erdélyi kérdés hatása a román–német katonai együttműködésre)*. *Anuarul Institutului de Istorie Gh. Barițiu*, Cluj Napoca, 2001. 156–183.; illetve Trașcă, Ottmar: *Sikertelen próbálkozás. Román–magyar tárgyalások 1943 első felében*. *Limes*, 2010. 1 sz. 113–126.

zottság „reaktiválásával”, amihez javaslatot kértek a magyar kormánytól. A magyar kormány a kezdeti időszakhoz való visszatérést javasolta: iktassák ki az összekötő tisztet és a hatóságokat, s ha nem is mindet, de a súlyos eseteket a bizottság személyesen vizsgálja ki. Ehhez kérték annak létszámának növelését.¹³¹ Mindezen próbálkozások ellenére semmilyen lényegi változás nem következett be, így a brassói konzulátus továbbra is nullára értékelte a bizottság tevékenységének hatását.¹³² Ugyanakkor elismerte, hogy ennek elsősorban nem a bizottság az oka, hanem maga a politikai helyzet, mivel a tengelyhatalmak egyre inkább rászorultak Románia nyersanyagkészletére és fegyveres segítségére. A román érdekeket nem szolgálta a bizottság esetleges „reaktiválása” s a kisebbségi kérdés feszegetése, ezért az nem is következett be. Így a jelenlegi információink szerint az 1942. év végi próbálkozások kudarcba fulladtak, s 1943-tól a bizottság már csak papíron létezett.

6. Források

Egy-egy tanulmány írásakor a szerző általában szentel pár sort a téma forrásadottságainak; jelen esetben ennek a megszokottnál nagyobb jelentősége van. A 20. századdal kapcsolatban a történészek problémája legtöbbször nem a forráshiány, hanem az, hogy a meglévő nagy mennyiségű forrást hogyan lehet átnézni, s abból kiszzelektálni a legjelentősebbeket. Jelen esetben is ez a helyzet: több tízezer oldalnyi dokumentum áll rendelkezésre a tiszti bizottságot és a két nemzetiséget ért sérelmeket illetően, de ezek nagyon eltérők, és nehezen összevethetők. A továbbiakban nem a tiszti bizottságra, hanem az egyéni sérelmekre vonatkozó források bemutatására szorítkozom, mivel a tanulmány egyik célkitűzése ezen sérelmek feltárása és összehasonlítása.

Az erdélyi magyarságra és az általa elszenvedett sérelmekre több levéltári egységben is találunk információkat. A budapesti források közül kiemelkednek a Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának az iratai (K 28), valamint a Külügyminisztérium Politikai (K 63) és Rezervált (K 64) iratai. Ugyanez érvényes korszakunkra is. Emellett a háborús viszo-

131 *A magyar kormány jegyzéke a tengelyhatalmak kormányaihoz a tiszti bizottságot illetően*, 1942. november 29. MNL OL, K 63, 203. csomó. 27. tétel. 545/pol. 1942. 820-821.

132 *Külügyminisztérium a német-olasz tiszti bizottságok működésének eredményesebbé tételére vonatkozó javaslatok tárgyában*. 1942. november 25. MNL OL, K 28, 222. csomó. 439. tétel. 1942-O-28962. 1564.

nyok, illetve a német-olasz tiszti bizottság részben katonai jellege miatt a hadtörténeti levéltár is őriz egy irategységet a tiszti bizottságok működésére vonatkozóan, ahol emellett nagyok sok sérelmi anyagot is találunk. Ugyanis a magyar kormányzati szervek közül – azok kivizsgálása és/vagy elintézése mellett – több is foglalkozott a sérelmek szisztematikus gyűjtésével és elrendezésével. Erre 1942-ben egy egységes kartotékrendszert is kidolgoztak, ahová a kivizsgálást követően a megfelelő jelzetekkel ellátva minden panasz bekerült. Az észak-erdélyi románokra vonatkozóan a Miniszterelnökség II. osztálya, a Külügyminisztérium Politikai Osztálya, a Miniszterközi Bizottság, illetve a tiszti bizottságok mellé beosztott összekötő tiszt is gyűjtötte a sérelmeket. Ezen kartotékrendszer – mai szóval adatbázis – pontos felépítéséről nincsenek információink, mivel annak ellenére, hogy több helyen is gyűjtötték, a háborús pusztítások miatt napjainkra egyik sem maradt fenn a maga teljességében, és az oda bekerülő sérelmek is töredékesek. Azonban feltételezhetjük, hogy felépítésében nagyban hasonlított a dél-erdélyi adattárhoz.

Ezt 1942 nyarán kezdték el szervezni, mintaként a román kormány tevékenysége szolgált. Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes kabinetje mellett 1941 májusában létrehozták a hivatalos nevén Subsecretariatul de Stat al Românizării, Colonizării și Inventarului (Romanizálási, Telepítési és Vagyonynyilvántartási Államtitkárság) nevű hivatalt,¹³³ amely szisztematikus munkával felmérte a nemzetiségek kezén lévő földeket, ingatlanokat, közületeket, háziállatokat és mezőgazdasági gépeket.¹³⁴ Ennek nyomán a magyar kormány is hasonló munkába kezdett. A felállítandó kartotékrendszerrel 1942 decemberében értekezletet is tartottak a brassói konzulátuson a minisztériumok és a külképviseletek képviselőinek bevonásával. A kartotékrendszer felállítását többek között azzal indokolták, hogyha nincs módjuk a panaszok kivizsgálására, akkor legalább azok legyenek szisztematikus össze gyűjtve. Így kérték, hogy mind az összekötő tiszt, mind a konzulátusok küldjenek fel minden panaszt négy példányban Budapestre, ahol azokat behelyezik a kartotékrendszerbe PS, vagyis Politika Sérelem jelzettel.¹³⁵ A kartotékrendszernek három nagyobb csoportja volt; minden településről

133 A törvény ismertetését lásd: *Rendelet a románosítási, telepítési és leltározási államtitkárság megszervezéséről és a telepítési és kiürített lakossági államtitkárság átalakításáról*, 1941. május 2. MNL OL, K 64, 91. csomó. 27. tétel. 534 res. pol. 4-12.

134 *Feljegyzés a dél-erdélyi magyarság helyzetének és sérelmeinek nyilvántartásáról*. 1942. okt. 16. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. B melléklet. 51–57.

135 *Feljegyzés a dél-erdélyi adattár felállításáról tartott megbeszélésről*, 1942. dec. 10. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. B. melléklet. 9-13.

kitöltöttek egy adatlapot, amely tartalmazta a település fontosabb statisztikai adatait (népesség, földbirtokmegoszlás, iskolák, szövetkezetek stb.). Emellé most bevezetésre került a sérelmi kartoték, ugyancsak településenként rendezve. A kartotékba való bevitel előtt azonban minden sérelmet egy kóddal láttak el, a sérelem típusának megfelelően. Ezen két kartotérendszer mellé szükségesnek vélték még egy adattár elkészítését is, ami az egyházak, iskolák, Népközösség, EMGE, Hangya adatait és a fontosabb foglalkozásokban lévők névsorát tartalmazta.¹³⁶ Ezen kartotérendszerből napjainkra csak a dél-erdélyi adattár maradt fenn.¹³⁷

Mint a fenti ismertetésből láthatjuk, a magyar kormányzat szisztematikusan összegyűjtötte mind az észak-erdélyi románok, mind a dél-erdélyi magyarok sérelmeit. Napjainkra azonban ezeknek csak töredéke maradt fenn, a Dél-Erdélyi Adattár, illetve az észak-erdélyi románok sérelmeinek egy része (ez így is több száz eset), szétszóródva több levéltári egységben. Ha a sérelmi kartotérendszer nem is maradt fenn, ismerjük – mindkét esetben – annak csoportosítását, illetve kódolását. A sérelmek csoportosítása nagy vonalakban megegyezett. Mindkét esetben négy nagy csoportra s ezen belül több alkategóriára (román sérelmek esetében 32, a magyarok esetében 34 ilyen alkategória volt) osztották a sérelmeket. Ez a négy kategória: politikai és közéleti sérelmek, általános rendelkezésekkel kapcsolatos sérelmek (ez többnyire a közigazgatással kapcsolatos sérelmeket tartalmazta), kulturális és gazdasági sérelmek. A magyar sérelmek esetében – adottságuknak megfelelően – külön kategóriát képeztek a Népközösséggel és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesülettel kapcsolatos sérelmek. Ezt leszámítva a sérelmek alcsoportjai megegyeztek egymással, legtöbb esetben ezek kódjai (számozása) is.¹³⁸ A kimutatásból hiányoljuk a verések feltüntetését, mint kü-

136 Feljegyzés a dél-erdélyi adattár felállításáról. 1942. december 9. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. B. melléklet. 5.

137 Napjainkban a MNL OL Sajtóarchívumán belül (K 610) a 91. csomóban található.

138 A román panaszok esetében az alcsoportok és ezek kódjai a következőképpen néztek ki: 104. A hatóságok megtorlással élnek a vegyes bizottsághoz forduló románok ellen; 105. Nemzetközi megállapodásokkal kapcsolatos panaszok /Sajtóbéke/ (két ország közötti sajtóbéke be nem tartására vonatkozó panaszok); 201. Mozgási és érintkezési korlátok; 202. Nyelvsejtelmek; 203. Rádióelkobzások; 204. Kilakoltatások; 205. Beszállásolások miatt emelt panaszok; 206. Katonassággal és munkaszolgálatlall kapcsolatos sérelmek; 207. Magyar hatóságok bánásmódja letartóztatottakkal és elítéltekkel. Hadbírószági eljárások; 208. Magyar hatóságok magatartásával és hatósági intézkedésekkel kapcsolatos panaszok; 209. Retorziók, represszáliák alkalmazása; 210. Rendőri felügyelet és internálás; 211. Kiutasítások; 301. Román egyházak működésének akadályoztatása. Templomrombolások, temető-rongálások,

lön alkategóriát, mivel a dél-erdélyi magyarok esetében – a Vaszgárda hatalomra kerülése és a folyamatos magyarellenes közhangulat miatt – ez jelentős sérelemforma lehetett. A 207-es és 208-as kategória (hatóság bánásmódja letartóztatottal, illetve hatóság magatartása) erre is vonatkozik, azonban ebbe nem tartoznak bele a lakosság által elkövetett atrocitások.

A kartotékrendszer elpusztulása mellett a magyar nemzetiségűek egyéni panaszai amiatt sem maradtak fenn, mert ezekről sokkal kevesebb írott forrás volt. Mindez a két népcsoport – illetve az érintett kormányok – tisztii bizottsághoz való viszonyulásával is magyarázható. A román kormányzat stratégiája az volt, hogy úgy próbálta meggyőzni a tisztii bizottságot a románok súlyos diszkriminatív helyzetéről és ezáltal a bécsi döntés tarthatatlanságáról, hogy a szó szoros értelmében elárasztotta a bizottságot a románok egyéni panaszaival. Ezeket egyrészt a román konzulátusok¹³⁹ gyűjtötték be a helyi román elit (elsősorban papok, tanítók, ügyvédek) segítségével, másrészt a román összekötő tisztekhez juttatták el az Észak-Erdélyből menekültek szervezetei. Ugyanis – a magyar hatóságokhoz hasonlóan – a román hatóságok minden elmenekült román lakost a határátlépést követően kihallgattak, és tőle jegyzőkönyvet vettek fel, aminek egyik példányát azonnal eljuttatták az összekötő tiszthez, aki – az esetek döntő többségében mérlegelés nélkül – továbbította azt a tisztii bizottsághoz. Sokszor a menekült beszámolt más, nem vele történt esetekről is, majd ezt követően a hatóságok erre vonatkozóan is „kreáltak” egy panaszt, amit ugyancsak továbbítottak a tisztii bizottsághoz. A tisztii bizottságok vagy a magyar hatóságok kivizsgálása esetén aztán fény derült rá, hogy az illető nem is tudott róla, hogy az ő ne-

papok üldözése; 302. Iskolai sérelmek; 303. Román egyesületi sérelmek; 304. Sajtóval kapcsolatos panaszok; 305. Műemlékek és háborús emlékek rongálása; 401. Állat- és terményrekvirálások miatti panaszok; 401/a. Vetőmag-kiutalással kapcsolatos panaszok; 404. Adózással, illetékekkel és bírságokkal kapcsolatos panaszok; 405. Kereskedők is kisiparosok áruellátása; 406. Közellátásnál való hátrányos elbánás címén emelt panaszok; 407. Ipar és italmérési engedélyek; 408. Ingatlanszerzés és ingatlanvásárlási engedélyek; 409. Ingatlanok kisajátítása különféle címen; 410. Határ mentén lakó román gazdák sérelmei; 411. Közmunkákkal kapcsolatos panaszok; 412. Román köz- és magánhivatalnokok elbocsátása. Nyugdíjelvonás, áthelyezés; 413. Ügyvédek és egyéb szabadfoglalkozásokkal kapcsolatos rendszabályok; 414. Román iparosok és munkásság panaszai; 415. Szövetkezetek.

139 A magyar hatóságok sérelmezték is a konzulátusok ezen tevékenységét. (Erre vonatkozóan lásd fentebb). A magyar külügyminisztérium az „atrocitások boszorkányműködésének” nevezte a kolozsvári román konzulátust. *A Külügyminisztérium feljegyzése a Dehmel őrnaggyal folytatott megbeszélésről*, 1941. szeptember 13. MNL OL, K 83, 10. csomó. 551/biz. 1941. 192–198.

vében panaszt adtak be.¹⁴⁰ Másrészt a menekültek sok esetben eltúlozva adták elő a velük, illetve a falujukban történeteket.¹⁴¹ A román menekültek túlzásait mind a román hatóságok,¹⁴² mind maga Emil Hațieganu, az észak-erdélyi románok vezető személyisége¹⁴³ is elismerte. Mivel így a román panaszok egy részéről kiderült azok valótlanúsága, 1943-tól kezdődően a román összekötő tiszt is szorgalmazta, hogy hozzá csak a megalapozott panaszokat továbbítsák.¹⁴⁴

Ezzel szemben a magyar hatóságok és nemzetiségi vezetők teljesen más stratégiát választottak. Egyrészt nem egyéni sérelmek tucatjaival árasztották el a bizottságot, hanem összefoglalókat készítettek.¹⁴⁵ Másrészt egyéni sérelmek esetében csak megfelelő mérlegelés után és csak súlyos esetekben továbbították azokat.¹⁴⁶ Természetesen ez nem azt jelentette, hogy minden

140 1941 októberében a tisztbi bizottság kiszállt a Szatmár megyei Kovás községbe, ahonnan panasz érkezett a népszámlálás miatt, azonban az illető nem tudott semmit erről. *Magyar összekötő tiszt beszámolója a tisztbi bizottság szatmári kiszállásáról*. 1941. október 24. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. 4630/1942. 359–359.

141 1941. novemberében a tisztbi bizottság Gyergyótölgyesre szállt ki, mivel az onnan elmenekült románok azt állították, hogy a magyar hatóságok több lakost, köztük a román papot is felakasztották. A bizottság megjelenésekor a hatóságok eléjük vezették az összes állítólag felakasztott embert. *Gyergyótölgyesi járás szolgabírája Csík vármegye főispánjának a tisztbi bizottság vizsgálatáról*, 1941. november 9. MNL OL, K 28, 91. csomó. 150. tétel. 1941-O-15877. 2-5. Egy másik menekült beszámolója szerint a szomszéd faluban lakó magyarok egyik falubelijének kiszúrták a szemét, majd úgy megverték, hogy az behalt a sérüléseibe. *Filip Ambrosie alsófernezelyi lakos nyilatkozata*, 1942. szeptember 4. ANIC, Fond 1348, dos. 19. 224.

142 *Gyárfás Elemér feljegyzése Zweideneck romanizálási miniszterrel folytatott megbeszéléséről*, 1941. május 8. MNL OL, K 64, 91. csomó. 21. tétel. 534 res. pol. 61–63.

143 *Feljegyzés Vladár Ervin Emil Hațieganuval folytatott megbeszéléséről*, 1943. augusztus 13. MNL OL, K 28, 7. csomó. 21. tétel. 1943-O-29220. 212–213.

144 A román hatóságok ez ellen úgy próbáltak védekezni, hogy megeskették az illető menekültet, hogy az általa elmondottak megfelelnek a valóságnak. *Róman összekötő tiszt beadványa a munkavégzés közben felmerülő nehézségekről*. ANIC, Fond 1348, dos. 64. 15–18.

145 Ezek lehettek egy-egy sérelemtípussal vagy térséggel kapcsolatosak, 1942-től kezdődően pedig a brassói konzulátus havi rendszerességgel német nyelvű összefoglalókat készített a bizottság részére a magyar lakosság helyzetéről, illetve sérelmeiről.

146 Szele Béla beszámolójából pontosan ismerjük a Népközösség sérelmekkel kapcsolatban követett eljárását. Eszerint minden sérelmet a brassói Népközösségi Iroda gyűjtött be, ezekkel Ráduly Sándor tagozati titkár és Fekete Mihály tagozati igazgató foglalkoztak. Ők szelektálták az ügyeket, megbeszéltek a konzulátussal, s ezt követően eldöntötték, hogy a helyi hatóságok vagy a tisztbi bizottság elé viszik el az ügyet. Ha a tisztbi bizottság elé került az ügy, akkor eldöntötték, hogy azt a konzulátus adja-e

beadott magyar panasz jogos volt, de nagyobb százalékukról állapíthatták meg annak megalapozottságát.¹⁴⁷ Mindezek miatt sok esetben úgy tűnik, hogy a román lakosságnak sokkal több sérelme volt, mint a magyarnak.

A román források a tiszti bizottság működését, illetve a sérelmeket illetően más képet mutatnak. A Hadtörténeti Levéltárhoz hasonlóan a bukaresti Történeti Levéltárban is megtalálható egy irategység a román összekötő tiszt tevékenységére vonatkozóan.¹⁴⁸ A kutatás kezdetén reméltük, hogy a magyar irategységhez hasonlóan ebben is a román és/vagy magyar nemzetiség korabeli sérelmeinek, illetve ezek kivizsgálási anyagainak nyomára bukkantunk. A fond 87 irategységbe van rendezve, és több tízezer oldalt tartalmaz, azonban az összekötő tiszt tevékenységére vonatkozó pár beszámolót leszámítva csak a menekültektől felvett nyilatkozatokat tartalmazza, s nincs egy dokumentum sem a sérelmek kivizsgálására, illetve ezek jogosságára vonatkozóan. Ugyanúgy meglepő, hogy a magyar nemzetiség sérelmeire vonatkozóan sem találtunk semmilyen információt. Így, míg a magyar kormányzat összegyűjtötte mind az észak-erdélyi román, mind a dél-erdélyi magyar sérelmeket, ezek kivizsgálásának anyagát illetve véleményezését, addig – jelenlegi információink szerint – a román kormányzat nem fejtett ki hasonló tevékenységet, vagy nem maradtak fenn ezek az anyagok. A fentebb is említett okok miatt jelen kutatásba ezen nyilatkozatokat nem vontuk be, csak azokat vettük figyelembe, amiket a tiszti bizottság vagy a hatóságok kivizsgáltak, illetve véleményeztek.

Ha a román nemzetiség sérelmeinek feltárásához nem is lehetett felhasználni, más vonatkozásban fontos adalékkal szolgált ezen forráscsoport. Ugyanis a nyilatkozatok mellett sok esetben már a korszakban – meg sem várva azok kivizsgálását – elkezdtek ezen sérelmek csoportosítását, illetve látványos grafikonok készítését, vagyis valós tényként kezelték ezeket. Ez ugyanakkor magyarázatot ad a román történetírásban a nyolcvanas évek

be, vagy a Népközösség. Ez amiatt alakult így ki, mert tapasztalatuk szerint a bizottság komolyabban vett egy ügyet, ha az a konzulátustól, s nem a Népközösségtől érkezett be. *Szele Béla beszámolója a dél-erdélyi magyarság helyzetéről*, 1941. október 10. MNL OL, K 64, 91. csomó. 27. tétel. 762 res. pol. 2-9.

147 A magyar külügyminisztérium több esetben figyelmeztette mind a magyar összekötő tisztet, mind az aradi konzulátust, hogy jobban ellenőrizzék a panaszokat azok benyújtása előtt. *Külügyminisztérium átirata a magyar összekötő tisztnek a tenkei panaszok tárgyában*. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. 3419/1942. 409.

148 Fond 1348 *Delegatul Marelui Stat Major pe lingă Comisia Germană de Ofițeri (Román Nagyvezérkar által a német tiszti bizottság mellé delegált összekötő tiszt iratai)*.

óta¹⁴⁹ felerősödő nemzeti diskurzusra, illetve az ennek nyomán alkalmazott mártírológiára, amely szerint a magyar kormány célja a román lakosság kiirtása volt, s a legkegyetlenebb módszereket és kínzásokat alkalmazták. Ezen kiadványok jellemzői, hogy interjúk és visszaemlékezések mellett – amelyek naturalisztikus színezettel több rémtörténetet is elmesélnek – rengeteg statisztikát tartalmaznak a román nemzetiség sérelmeire vonatkozóan.¹⁵⁰ Vagyis: mellőzve a forráskritika módszerét, a korabeli szerzők – s nyomukban egyes maiak is –, tényként fogadják el a menekültek beszámolóit.

Véleményünk szerint ez a szükségesnek tartott felvezető kellően megindokolja, hogy miért nem lehet összevetni az észak-erdélyi románok és a dél-erdélyi magyarok egyéni sérelmeit. Míg a román sérelmekkel kapcsolatban több száz, a magyar hatóságok által kivizsgált és véleményezett egyéni eset áll rendelkezésre – ami lehetőséget ad statisztikai kielemezésre is –, addig egy ilyen esetet sem találtunk a romániai magyar sérelmekkel kapcsolatban. A továbbiakban – összevetés nélkül – a két nemzetiséget ért sérelmek bemutatását kíséreljük meg, külön alfejezetekben.

7. A dél-erdélyi magyar lakosság sérelmei

Ha az egyéni sérelmeket tartalmazó kartotékrendszer nem is maradt fenn, rendelkezésünkre áll egy, a korszakban elkészített összesített kimutatás a dél-erdélyi magyarság 1941–1942 évi sérelmeiről.¹⁵¹ A kimutatás szerint ez tartalmazza a tiszti bizottság elé került összes panaszt 1941–1942-ből, s a kimutatás pontosságát 80%-osra becsülik, azonban néhány adattal

149 Ekkor több összefoglaló is született a korszakkal kapcsolatban, ezek közül a két legismertebb és mai napig sokat hivatkozott mű: Fătu, Mihai – Mușat, Mircea: *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940 - octombrie 1944 (A horthysta-fasiszta terror Románia észak-nyugati részén 1940. szeptember - 1944. október)*. Ed. Politică, București, 1985. De ugyaneke sorolható a kimondottan a katonai közigazgatást feldolgozó mű is: I. Bodea, Gheorghe – T. Suciuc, Vasile – I. Pușcaș, Ilie: *Administrația militară horthystă în nord-vestul României septembrie-noiembrie 1940 (A horthysta katonai közigazgatás Románia észak-nyugati részén 1940. szeptember-november)*. Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1988.

150 Például pontos kimutatásaik vannak a letartóztatottak, illetve románok számára vonatkozóan.

151 A kimutatás a Dél-Erdélyi Adattárban található: *A dél-erdélyi magyar kisebbség panaszainak alakulása 1941-1942. évben*. MNL OL, K 610, 91. csomó. 12. dosszié, 12/8. 61-65. Mivel minden adat ezen kimutatásból származik, a továbbiakban csak az ettől eltérő adatok forrását jelezzük.

kapcsolatban fenntartásaink vannak, mivel a rendelkezésre álló egyéb források – elsősorban diplomáciai jelentések – nem erősítik meg ezt. Mivel nem áll rendelkezésünkre más összesítés az egyéni sérelmekről, kiindulási pontként ezt fogjuk használni, a megfelelő helyen jelezve kritikai észrevételeinket. A kimutatás nagy hátránya, hogy csak az 1941–1942-es év adatait tartalmazza, bár a román panaszokból kiindulva számszerűen a magyarok esetében is ebben a két évben keletkezhetett a legtöbb panasz. Így azonban kimaradnak a főleg 1943–1944-re jellemző panaszok, például behívások, munkaszolgálat. A kimutatás másik hátránya – ami ugyancsak lehetetlenné teszi a román panaszokkal való összevetést –, hogy nem követi a kartoték-rendszerben felállított alkategóriákat, hanem újakat használ.

A kimutatás szerint a fent említett két évben összesen 1581 panasz¹⁵² érkezett be a romániai magyarsággal kapcsolatban a tiszti bizottsághoz, 320 eset az 1941 évben és 1189 az 1942 évben. A panaszok forrásai: a két magyar összekötő tiszt (Kolozsvár és Sepsiszentgyörgy), a brassói konzulátus¹⁵³ Népközösség elnöke, Népközösség, illetve a Népközösség brassói tagozata. A sérelmek döntő többségét a brassói konzulátus (576 eset), a kolozsvári összekötőtiszt (324 eset) és a brassói Népközösségi tagozat (331 eset) adta be. A tiszti bizottság megítélése szerint a panaszok 16%-a (262 eset) volt indokolt, 7% (106 eset) indokolatlan, döntő többsége (77%) elintézetlen.

A továbbiakban ezen egyéni panaszok megoszlását mutatjuk be.¹⁵⁴ A kimutatás szerint a tárgyalt két évben a dél-erdélyi magyarság legfőbb panasza az összes panaszok 47%-át (1259 eset) kitevő verések. Mindenképpen jelentős sérelemnek tartjuk a magyarsággal szemben megnyilvánuló folyamatos brutalitást, azonban kissé túlzónak tartjuk, hogy ez tegye ki a sérelmek felét. Ugyanakkor nem világos, hogy ez a szám csak a hatóság részéről, vagy a lakosság által elkövetett veréseket is tartalmazza-e? A dél-erdélyi kisebbségi lét első hónapjaiban (1940. szeptember–1941. január) Ion Antonescu tábornok a Vaszgárdával együtt kormányzott, az antiszemitizmus mellett kisebbségellenességük is közismert volt. Hatalomra kerülve a mozgalom emberei szabadon garázdálkodhattak és terrorizálhatták a lakosságot

152 Ez a szám a panaszok esetszámát tükrözi, mivel volt tömeges panasz is, pl. rekvirálás vagy behívás, illetve egy panaszost több sérelem is érhetett. A panaszeseteket külön-külön számítva ezek száma 2800.

153 Megállapodás szerint az aradi konzulátus nem terjesztett be panaszokat, hanem továbbította azt a brassóinak, amely döntött annak sorsáról.

154 A 2800 panaszesetből 2651 volt egyéni panasz, és 147 a magyarság egészét érintő panasz. A továbbiakban csak az egyéni panaszokkal foglalkozunk.

(beleértve a román is). Az általuk keltett zűrzavar már az állam létét is veszélyeztette, ezért 1941. január végén Antonescu leszámolt velük. Ezt követően az összetűzések és verések két legfőbb forrása az észak-erdélyi menekültek (illetve ezek beszállásolása), másrészt a magyar nyelvet tiltó rendelet, amit a hatóságok, de a lakosság is egyféle felszólításként értelmezett arra, hogy szabadon felléphet a magyarul beszélőkkel szemben.

A kimutatás szerint a második legnagyobb sérelemforrást a földügyek jelentették (11%, 295 eset). Bár kétségtelen, hogy voltak földdel kapcsolatos sérelmek is, semmiképpen nem gondoljuk, hogy ez lett volna a magyarság egyik legfőbb sérelme. Rendelkezésre álló források alapján 5 nagyobb, földdel kapcsolatos panaszt ismerünk,¹⁵⁵ ami esetleg egész közösségeket is érintett, de ezek alapján semmiképpen nem lehet a legfőbb panaszként beállítani.

A kimutatás szerint a sérelmek következő csoportja, ugyancsak 11%-kal (292 eset) az ellátással kapcsolatos sérelmek. Ha csak az 1942 nyári gabonarekvirálást vesszük alapul, akkor is ez tekinthető az egyik legnagyobb sérelemnek, mind az érintettek számát, mind a hatását tekintve. A lakosságtól elvett gabonamennyiséget nem ismerjük, de ennek nagyságát jól jelzi egy korabeli jelentés, amely szerint 250 tonna búzát, 100 tonna búzalisztet, 350 tonna kukoricát, 6,5 tonna kukoricalisztet nem kaptak vissza.¹⁵⁶ Az eljárás diszkriminatív voltát, illetve törvénytelen jellegét a bizottság elnöke, Dehmel őrnagy is elismerte.¹⁵⁷ A magyar kormány gyors reagálása, illetve a

155 Ezen panaszok legtöbbször a háborús konjunktúrához kapcsolódtak. A hadsereg beszállásolása következtében állatainknak lefoglalták a község legelőjét, pl. a dévai csángótelep esetében. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Emlékeztető a különbizottság Hunyad megyei kiszállásáról*. MNL OL, K 63, 258. csomó. 27. tétel. 59–61. A másik két eset a kiskapusi Sonafer hadiipari vállalat, illetve a szentmihályi repülőter fejlesztése miatti földbirtok kisajátításhoz kapcsolódik. A lakosságnak minden esetben kárpótást ajánlottak fel, azonban arra hivatkozva, hogy az a piaci ár alatt van, nem fogadták el. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Kiskapusi magyar földbirtok kisajátításával kapcsolatos kivizsgálás eredménye*, 1942. november 26. MNL OL, K 63, 445. csomó. 47. tétel. 671/pol. 1942. 160, illetve *Népközösség jelentése Torda környékéről*, 1941. március. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 69–70. A gyulafehérvári püspökség erdőügye az egyetlen, ami nemzetiségi sérelemnek tekinthető (a püspökség 420 hold erdejét sajátították ki egy román falu számára). *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a gyulafehérvári püspökség erdeje kapcsán*, 1942. május 22. MNL OL, K 63, 443. csomó. 47. tétel. 197 pol./1942. 193.

156 *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*, MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–388.

157 *Bukaresti követ jelentése a Dehmellel folytatott megbeszéléséről*, 1942. július 3. MNL OL, K 53, 263. csomó. 27. tétel. 4478/1942. 123.

tengelyhatalmak közbelépése nyomán nem következett be katasztrófa, de a magyar lakosság végleg elveszítette bizalmát a tiszti bizottságban, illetve meggingott a magyar kormányba vetett hite is.¹⁵⁸

A kimutatás szerinti harmadik legsúlyosabbak a kereskedőket, iparosokat és munkásokat érintő sérelmek voltak, ezek a sérelmek 10%-át tették ki (258 eset). Ezek forrása három intézkedésre vezethető vissza: magyar gyári munkások elbocsátása,¹⁵⁹ a magyarok iparendeléyének megvonása, illetve diszkriminatív nyersanyagellátása, az ipar és kereskedelem romanizálása. Ugyanakkor ebből a kategóriából került ki a menekültek legnagyobb része is, egyrészt az elbocsátás, másrészt önkéntes távozás révén, ez utóbbi elsősorban a székely cselédekre és segédekre volt jellemző. A háborús viszonyok miatt Romániában is az alapélelmiszerek, illetve nyersanyagok esetében központi elosztást, illetve jegyrendszert vezettek be, ezzel függött össze, hogy a magyar kiskereskedőket nem látták el áruval, másrészt a magyar iparosoktól és kereskedőktől megvonták a működési engedélyt.¹⁶⁰ A román ipar és kereskedelem romanizálása már a harmincas években elkezdődött, majd 1941-től újabb törvények révén fokozódott. Ezek szabályozták a vállalatok alkalmazottainak nemzeti megoszlását, a román nyelven való könyvelést, illetve a románok kizárólagos alkalmazhatóságát, és kimondták azt is, hogy új cég alapítását csak román nemzetiségű személy kezdeményezhette.¹⁶¹

A panaszok következő csoportját a kulturális panaszok képezték, a sérelmek 5%-a (130 eset) tartozott ide. Nem világos, hogy idetartozónak vélték-e az egyházi és iskolai sérelmeket is, vagy csak a kulturális egyesületekkel kapcsolatos sérelmeket. Ugyanígy felmerül, hogy a nyelvhasználati sérelmek idesorolandók-e. Ha mindezeket kulturális sérelmeknek tekintjük, akkor ennek a panaszcsoportnak meglátásunk szerint a rangsorban jóval előrébb kellene szerepelnie. Mivel az iskolai, egyházi és nyelvi panaszokról már fentebb említést tettünk, itt az egyesületekről szólnánk pár szót. A ma-

158 *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a Márton Áron püspökkel folytatott beszélgetésről*, 1942. július 2. MNL OL, K 43, 443. csomó. 47. tétel. 283 pol./1942. 194–195.

159 Erre vonatkozóan lásd fentebb.

160 Egy korabeli beszámoló szerint 1941-ben Brassóban már csak két magyarnak volt dohányárusítási engedélye. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Brassói Népközösség beszámolója*, 1941. június 16. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 134–135. A beszámoló megjegyzi, hogy a bécsi döntés óta 72 magyar kiskereskedő hagyta el a várost.

161 Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*, MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–388.

gyar kulturális és sportegyesületek betiltása is azonnal elkezdődött 1940 szeptemberében, amire reagálva a magyar kormány is több román egyesület bezárása mellett döntött. Így a reciprocitásnak köszönhetően 1941 végére egyetlen jelentős magyar egyesület sem működhetett. A kölcsönösség elve alapján a magyar kormány felvetette az egyesületek újbóli megnyitását, azonban ez a kezdeményezés sem járt sikerrel.¹⁶² A romániai magyarság szellemi és kulturális élete teljesen visszaszorult ezekben az években.¹⁶³

A kimutatás szerint a panaszok következő csoportját a köz- és magánalkalmazottak sérelmei jelentették (5%, 123 eset), viszont nem világos, hogy pontosan milyen ügyeket soroltak ide. Másrészt, mivel a magyarság aránya a köz- és magánalkalmazottak kategóriáján belül 1940-re teljesen lecsökkent, megítélésünk szerint ez a sérelemtípus jóval kisebb jelentőséggel bírt, bár léte kétségtelen. Az állami- és magánalkalmazottak sérelmeit – a rendelkezésünkre álló források szerint – két rendelkezés okozta, egyrészt az erdőigazgatóságoknál dolgozó tisztviselők lefokozása,¹⁶⁴ másrészt a még hivatalban lévő tisztviselők Regátba való áthelyezése.¹⁶⁵

A kimutatás nem részletezi tovább a magyarság sérelmeit, hanem a megmaradókat egy úgynevezett vegyes kategóriába sorolja, ami a panaszok 11%-át (294 eset) tette ki. Ide nagyon különböző esetek kerültek be (adóztatás, munkaszolgálat, kettősirtokosok panaszai, tiszti bizottsághoz fordulók zaklatása), aminek következtében elmosódik ezek esetleges fontossága.

162 A magyar kormány leginkább az alábbi 8 egyesület működésének engedélyezését szorgalmazta: aradi Atlétikai Club és Maros Evezős Egylet, brassói Turista Egylet és Székely Társaság, tordai Magyar Egyesület, nagyenyedi Kaszinó, segesvári Polgári Kör, megyesi Polgári Kör. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*, MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–388. Ezek közül a magyarság leginkább a két brassói egyesület bezárását sérelmezte, mivel ezek szociális tevékenységük mellett összefogták a brassói és Brassó környéki több tízezres magyarságot. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Brassói Népközösség jelentése a társadalmi egyesületekről*, 1941. július. 16. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 44–45.

163 A szellemi és kulturális életre vonatkozóan lásd *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 42–46.

164 Erre vonatkozóan bővebben lásd: *A tengelyhatalmak külföldön megbízottainak budapesti tárgyalásaival kapcsolatosan sürgősen orvosolandó dél-erdélyi sérelmek jegyzéke*, 1943. január 13. MNL OL, K 28, 7. csomó. 21. tétel. 1943-O-15071. 326–327.

165 A magyar tisztviselők kis számát jól tükrözi, hogy Brassóból 4 magyar tisztviselőt helyeztek át a Regátba, Tordán pedig egyet nyugdíjaztak időnap előtt. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Brassói konzul jelentése tisztviselők áthelyezéséről*, 1941. november 4. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 74.

A kimutatásból mindenképpen hiányoljuk (illetve nem világos, hogy bekerültek-e) a nyelvhasználati és a mozgáskorlátozáshoz kapcsolódó sérelmek, a Népközösség működését akadályozó sérelmek, beszállásolásokkal kapcsolatos sérelmek, illetve a hadbírószági perek. Ezek közül kiemelten fontosnak tartjuk a szabadfoglalkozásúak és az intézmények adósérelmeit, illetve kölcsönjegyzési kötelezettségeit, amelyek nagyban hozzájárultak ezek gazdasági tönkretételéhez. A szabadfoglalkozásúak és az intézmények (elsősorban egyházak és iskolák) egyik legsúlyosabb sérelme az adók ugrásszerű növekedése volt 1941-ben. Az elsők esetében az önálló keresők adóját, míg az intézmények esetében az illeték-egyenérték adót emelték meg a többszörösére.¹⁶⁶ Ugyanígy kiemelnénk a hadbírószági pereket, mint sérelemforrást. Egyrészt ezek is nagy tömegeket érintettek, másrészt – ha az ügyek egy jelentős része felmentéssel is végződött – nagy anyagi megterhelést jelentettek az érintetteknek.¹⁶⁷

A kimutatás információkat nyújt a panaszok területi megoszlására vonatkozóan is, és jól tükrözi az egyes területi specifikumokat. A megyék szerinti megoszlás a következőképpen alakult: Brassó 711, Torda-Aranyos 409, Nagy-Küküllő 282, Arad 174, Kis-Küküllő 147, Hunyad 125, Temes 104, Fogaras 61, Kolozs-Torda 50, Szeben 33, Bihar 32, Krassó 24. Első helyre Brassó megye került, bár ez nem azt jelenti, hogy itt volt a magyarságnak a legrosszabb a helyzete. A nagy esetszám inkább csak az itt működő Népközösségi iroda és konzulátus tevékenységének volt köszönhető, illetve, hogy

166 Erre egyik leszemléletesebb példa Gyárfás Elemér adóügye, akinek 50 ezer lejről 900 ezer lejre emelték fel az adóját. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Brassói konzulátus jelentése a Külügyminisztériumnak Gyárfás Elemér adóügyéről*, 1941. június 9. MNL OL, K 28, 274. csomó. 2. tétel. f. dosszié. 277–278. Gyárfás adóügyét 1942 augusztusára, diplomáciai közbelépést követően, kölcsönösségi alapon rendezték és lényegesen leszállították, cserébe Hatjeganu Emil hasonló ügyének elrendezéséért. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Bukaresti magyar követség jelentése Hatjeganu adóügyéről*, 1942. október 30. MNL OL, K 63, 269. csomó. 27. tétel. 419/pol. 1942. 1409, illetve *Bukaresti magyar követség jelentése Hatjeganu adóügyéről*, 1942. november 26. MNL OL, K 63, 269. csomó. 27. tétel. 494/pol. 1942. 1531. Ugyanakkor a nagyenyedi Bethlen Kollégium illeték-egyenérték adóját 7 ezer lejről 860 ezer lejre emelték fel. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Nagyenyedi Népközösség beszámolója a magyarság helyzetéről*, 1941. február 5. MNL OL, K 83, 10. csomó. 1768–775.

167 Erdély területén három hadbírószág működött: Temesváron, Nagyszebenben és Brassóban. Ezek közül az egyik az 1942. év folyamán 1284 magyar felett ítélkezett, s az ügyek 20%-a végződött felmentéssel. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*, MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–388.

minden egyes eset eljutott hozzájuk, és arról jelentést is tettek. Ez inkább arra jó mutató, hogy máshol is jóval több panasz lehetett. Torda-Aranyos megye az észak-erdélyi román menekültek legfőbb fogadóállomásaként és letelepedési helyeként működött, az innen beérkezett esetek nagy száma ennek tudható be. A Küküllő megyékben – a kimutatás szerint – volt a legtöbb a hatósági visszaélés, Temes megye esetében pedig a panaszok leginkább a munkásokkal való bánásmódhoz kapcsolódtak.

8. Az észak-erdélyi román lakosság sérelmei

A dél-erdélyi magyarok sérelmeivel szemben az észak-erdélyi románok esetében fennmaradt az ügyiratok egy jelentős része, ami lehetővé teszi ezek statisztikai kielemezését.¹⁶⁸ Mint fentebb már említettük, csak azokat az eseteket vettük figyelembe, amelyeket a magyar hatóságok kivizsgáltak, illetve véleményeztek. Minden panasz három fő elemből áll: a panasz leírása, a kivizsgálás eredménye, az összekötő tisztt, illetve a Miniszterközi Bizottság erre adott véleményezése.¹⁶⁹ Ezen iratsomókban összesen 891 panasz található,¹⁷⁰ így a továbbiakban ez képezi vizsgálódásunk alapját. Az átfogó kép kialakítása érdekében igyekszünk minél sokoldalúbban kielemezni az ebből nyerhető információkat. Mivel az érintett négy év (1941–1944) mindegyikéből, illetve minden vármegyéből lelhető fel panasz, a minta akár reprezentatívnak is mondható, így véleményünk szerint az arányok általánosíthatók egész Észak-Erdélyre vonatkozóan.

A panaszok időbeli megoszlása szerint a legtöbb sérelem az 1942. évben keletkezett (42,53%), ezt követi az 1941. év (24,46%), később a sérelmek száma csökkent (1943: 20,2%, 1944: 12,79%). Kérdés, hogy a panaszok csökkenő száma a Miniszterközi Bizottság tevékenységének az eredményessége, vagy a tiszti bizottság aktivitásának a lehangoltsága miatt következett be? Véleményünk szerint inkább a második tényezőnek volt döntő

168 A dél-erdélyi adattárban a román panaszokra vonatkozóan is található egy kimutatás, azonban saját számításaink sokkal átfogóbbak és részletesebbek, így annak ismertetésétől eltekintünk.

169 A panaszok forrása két levéltári őrzési egységben, egyrészt a Hadtörténeti Levéltárban található Fond 95, Olasz–német tiszti bizottság magyar összekötő tisztt, Kolozsvár, illetve a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi osztályának (K 28) egyik iratsomójában (222 csomó. 441 tétel) lelhető fel. A továbbiakban csak akkor jelezzük az adat forrását, ha az nem ezekből az irategységekből származik.

170 Ez a szám is az esetszámot jelenti, mivel itt is volt panasz, ami több személyt is érintett.

befolyása; ha a csökkenés a Miniszterközi Bizottságnak is betudható, semmiképpen nem olyan mértékben, mint ahogy azt ők előre jelezték.

A panaszok területi megoszlása szerint a legtöbb Bihar vármegyében keletkezett (31,99%), majd ezt követte Szatmár (26,86%), illetve Kolozs megye (7,93%). A négy székely megye (Maros, Udvarhely, Csík és Háromszék vármegye) kis elemszáma nem okozott meglepetést,¹⁷¹ azonban Máramaros (5,25%) és Beszterce-Naszód (1,7%) vármegye annál meglepőbb. Ismerve a magyar kormány intenzív nemzetiségpolitikai törekvéseit Szolnok-Dobokát érintően, mindenképpen meglepő, hogy a megyéből csak a panaszok 7,9%-a származik, ennek a megmaradt minta torzulása is lehet az oka. A legtöbb panasz tehát a jelentős magyar lakossággal is rendelkező megyékben keletkezett, míg a románok által tömbben lakott megyékben „békésebb” volt az együttélés, illetve ezeket kevésbé érintette a kormány politikája.

A panaszok legfőbb forrása természetesen a tiszti bizottság volt (a panaszok 67,9%-a származott innen), de a Miniszterközi Bizottság aktivitását is jól jelzi, hogy az ezt követő kategóriát (16,27%) a helyszínen beszerzett panaszok csoportja jelenti. A panaszok egy érdekes csoportja – a jelenség ugyanakkor rámutat a korabeli viszonyokra is – a román összekötő tiszttől úgymond bizalmas úton megszerzett panaszok (5,72%), ezeket ugyanis a román tiszt kocsijából tulajdonították el.¹⁷²

A hatóságok panaszokhoz való hozzáállását jól jellemzi, hogy ezeknek csak kis részét (10,43%) tartották jogosnak. Az összekötőtiszt, illetve a Miniszterközi Bizottság véleményezésére vonatkozóan nem találunk jobb szót, mint azt, hogy minden esetet igyekeztek kimagyarázni. Több esetben a panaszbeadvány több sérelmet is tartalmazott, és ha ezek közül az egyik nem volt helytálló, az egész beadványt alaptalanként ítélték meg. Ugyanígy, ha egy panasz túl általános volt, akkor arra hivatkoztak, hogy nem tudnak az illető nyomára akadni, ha pedig részletekbe menő, akkor arra, hogy ilyen nevű hatósági személy nem található az illető településen, vagyis a panasz alaptalan. Ha a panaszt indokoltnak is találták, a legtöbb, ami elvárható volt, hogy az illetőt megintették szóban, esetleg eljárást kezdeményeztek ellene, de a sértett kárpótlása vagy az okozott kár megtérítése egyik esetben sem merült fel.

Két típustól eltekintve (sajtó, illetve a sajtóhoz kapcsolódó nemzetközi egyezmény megsértése) minden kategóriában érkezett be panasz, így azokat összesen 31 kategóriába osztották be. Az elemzés alapján – a sérelmek négy nagy kategóriáját alapul véve – megállapítható, hogy az észak-erdélyi

171 Udvarhely megyéből egy panasz sem érkezett be.

172 Ebből kifolyólag ezek a panaszok nem is jutottak el soha a tiszti bizottsághoz.

románok legtöbb panasza a magyar államigazgatás általános rendelkezéseihez kapcsolódott (a sérelmek 46,1%-a), ami erősen megkérdőjelezi a Szent István-i toleráns nemzetiségpolitika gyakorlati megvalósulását. Ezt követték a gazdasági panaszok (34,73%), majd a kulturális (15,36%) és a közéleti panaszok (1,12%). Alkategóriák szerinti megoszlásban szintén a *magyar hatóságok magatartása*, illetve intézkedései nyomán keletkezett a legtöbb sérelem, idetartozik a panaszok 23,23%-a (207 eset). Ezek legtöbbször hatósági erőszakos fellépést takar, ami nagyban hasonlít a dél-erdélyi magyarok panaszaihoz. A sérelmek időbeni megoszlása is jól jelzi, hogy folyamatos volt a románok ez irányú elégedetlensége (1941–1943 között a panaszok éves megoszlása 30% körüli). A panaszok 11%-át a hatóságok indokoltnak találták, és jogosnak ismerték el.

A panaszok második nagyobb csoportja az *állami- és magánhivatalnokok sérelme* volt, az összes panasz 12,57%-a (112 eset). Ezek nagy része az állami alkalmazottaknak (elsősorban hivatalnokoknak) a tárgyalt 4 év alatti folyamatos elbocsátását jelenti. A jelenség folytonosságát mutatja az esetek időbeni megoszlása is (1941-ben 26%, 1942-ben 46%, 1943-ban 21%). A magyar államigazgatás ezt – a Trianont követően – a magyar nemzetiség által elszenvedett sérelmek „reparálásaként” fogta fel, így egyetlen ilyen jellegű panaszt sem ítélték jogosnak.

A harmadik kategóriát az *egyházhoz kapcsolódó panaszok* képezik, idetartozik a sérelmek 9,09%-a (81 eset). Ennek mértéke amiatt is meglepő, mert a magyar államfelfogás szerint az egyházi autonómia megsértése – legalábbis 1918 előtt – tabutémának számított, s nem igazán merték azt áthágni. Ezeknek a panaszoknak a legtöbbször a papok elleni hatósági fellépést takar (letartóztatás, internálás), illetve erőszakos áttérítést, valamint egyházi tulajdon elvételeit vagy megrongálását. Az ebben megnyilvánuló tudatos állami politikát is jól jelzi, hogy csak az esetek 3,7%-át tartották a magyar hatóságok jogosnak.

A panaszok negyedik csoportját az *ingatlan kisajátítással* kapcsolatos panaszok képezték, idetartozott a sérelmek 6,9%-a (62 eset). Ha ehhez még hozzákapcsolunk egy másik kategóriát, az *ingatlan adás-vételét* (3,24%, 29 eset), akkor a román nemzetiség egyik legnagyobb – és hatását tekintve az egyik legsúlyosabb – sérelmévé lép elő. Ezek a sérelmek is folyamatosan jelentkeztek, az esetek időbeli megoszlásában megfigyelhető az emelkedő tendencia (a legtöbb sérelem 1944-ben keletkezett). A magyar államigazgatás ezen eljárásokat is jogosként, illetve a magyarságnak kijáró jóvátételként fogta fel, habár több esetben is kifogást emelt az eljárás ellen. A Miniszterközi Bizottság is javasolta, hogy enyhítsenek ennek szigorán. A legnagyobb

probléma ezen eljárásokkal az volt, hogy – a jog egyik alapelvét felrúgva – visszamenőleg is alkalmazták az állami elővásárlást, amennyiben az adásvételt nem vezették be a telekkönyvbe is. Így előfordult, hogy 1927-ben megkötött ingatlanvásárlást is hatálytalanítottak. Míg az ingatlan-kisajátítást általában fölül (az esetek 20%-ában) ítélték jogosnak, addig az ingatlanvásárlással kapcsolatos panaszoknál csak egyetlen esetben fogadták el azt megalapozottnak.

A panaszok ötödik csoportját a *hadsereghez, illetve munkaszolgálatához kapcsolódó panaszok* képezték, idetartozott a sérelmek 4,04%-a (36 eset). Ezeknek az eseteknek a száma is folyamatosan növekvőben volt, s a legtöbb a háború fokozódásával, 1943–1944-ben keletkezett. A kérdés további vizsgálatot érdemel, de jelenleg megalapozottnak tűnik az, hogy a román munkaszolgálatosoknak rosszabbak voltak a körülményei, mint a hasonló sorsú magyaroknak, ezt a tényt maga Vladár Elemér, a Miniszterközi Bizottság vezetője is elismerte. Ugyanezt támasztja alá, hogy e téren a román kormány lépett fel kezdeményezőleg, javasolva a munkaszolgálatra behívottak helyzetének kölcsönös javítását, amit azonban a magyar kormány elvetett azzal, hogy ez nem államigazgatási, hanem honvédelmi kérdés, amibe neki nincs beleszólása. A sérelmek legnagyobb része nem kimondottan a munkaszolgálat s az ott uralkodó állapotok miatt keletkezett, hanem a behívottak családtagjainak ellátatlansága miatt, ugyanis a magyar hatóságok csak nagyon indokolt esetben hagyták jóvá a hadisegélyt. A kormányzat fent említett magatartását jól tükrözi, hogy egy esetben sem tartották jogosnak ilyen jellegű panaszt.

A panaszok hatodik csoportját *az oktatással kapcsolatos panaszok* képezték, idetartozott a sérelmek 3,92%-a (35 eset). Itt az oktatás nyelve mellett a legtöbb panasz a tanárok erőszakos fellépése miatt keletkezett, illetve volt egy sajtóságos román panasz. Több esetben előfordult, hogy a lányok haját tetvesedés miatt levágták az iskolában, amit a román fél nemzetiségi sérelemként tált, míg a magyar hatóságok higiéniai szükségintézkedés-ként magyaráltak. Ez esetben csökkenés figyelhető meg a panaszok időbeli megoszlását tekintve (1944-ben már egyetlen panasz sem keletkezett), így e téren a helyzet konszolidálódásáról beszélhetünk. Ugyanakkor a hatóságok csak a panaszok 3%-át tartották jogosnak.

A panaszok hetedik csoportját – a reciprocitásból fakadóan – a korszak egy tipikus panasz, a *rádiókészülékek elrekvirálásával* kapcsolatos panaszok képezték, idetartozott a sérelmek 3,81%-a (34 eset). Ez a panasz csak 1942-ben fordult elő, amikor a két állam egymást túllícitálva kobozta el mindkét nemzetiség elitjétől (elsősorban a papoktól) a készülékeket. Egy-

előre nem világos, hogy a rekvirálás melyik fél kezdeményezésére indult meg. Ezeket azonban viszonylag hamar – pár hónap alatt – sikerült a kölcsönösség alapján rendezni, így a hatóságok csak az esetek kis részét (3%) ítélték meg jogosnak.

A panaszok nyolcadik csoportját az *iparosokkal és munkásokkal kapcsolatos panaszok* képezték, idetartozott a sérelmek 3,25%-a (29 eset). A dél-erdélyi magyar sérelmekhez hasonlóan a legtöbb panasz itt is a munkások elbocsátásához, az iparendedélyek bevonásához, illetve a nyersanyagellátás diszkriminatív voltához kapcsolódott. Az iparendedély-revizió 1942-ben zajlott, így az esetek több mint fele ekkor keletkezett, amikor arra hivatkozva, hogy a román kiskereskedők nem felelnek meg az előírásoknak, legtöbbjüket megfosztották engedélyétől. A panaszok egy másik forrását a munkások áthelyezése képezte – 1941 végén a MÁV a román munkások egy jelentős részének Dunántúlra való áthelyezése mellett döntött –, de mivel nem elbocsátásról volt szó, természetesen nem fogadták el sérelemnek.¹⁷³

9. Összegzés

Áttekintve a német–olasz tiszti bizottság tevékenységét – elsősorban a magyar diplomáciai források alapján – megállapíthatjuk, hogy létrejötték tulajdonképpen egy kirakatszervezet volt, aminek egyedüli feladata a sérelmek rögzítése és annak továbbítása volt a tengelyhatalmak kormányai felé. Ezeken a kezdeti hiányosságokon azonban az első periódusban sikeresen túllépett – meglátásunk szerint elsősorban Dehmel őrnagy fellépésének köszönhetően – azáltal, hogy saját kezdeményezésére személyesen kezdte el kivizsgálni a panaszokat, és ezzel felcsillantotta a reményt, hogy létezni fog egy nemzetközi aktor a nemzetiségi sérelmek kivizsgálására. A bizottság működésének legnagyobb hiányossága az volt, hogy a sérelem jogosságának megállapítása esetében sem tudott szankciókkal fellépni az érintett hatóságokkal szemben. A problémák orvoslását a két állam közigazgatására kellett bízni, amelyek magukat a diszkriminációt, sérelmeket megvalósították. Ez a kezdeti aktivitás azonban csak pár hónapig tartott, s 1942 elejétől egyre inkább átadták a sérelmek kivizsgálását a román és magyar hatóságoknak, akik természetesen igyekeztek saját maguk javára fordítani ezt, s elkenődzni a jogos panaszokat. 1942-re bebizonyosodott, hogy a bizottság nem alkalmas alapvető feladatának – a két állam közötti feszültség csökkentése – az ellátására sem, ami elvezetett a második rendkívüli bizottság létrehozá-

173 *Az észak-erdélyi román nemzetiség panaszai 1943-ig*, MNL OL, K 610, 91. csomó. 13. dosszié, 13/3. 10–28.

sához. Ezt követően még történtek kezdeményezések a bizottság reaktiválására, azonban valószínűleg minden érintett fél belátta, hogy az erdélyi kérdés – s ennek függvényeként a nemzetiségi kérdés – nem oldódott meg a bécsi döntéssel, annak kimenete a nagypolitikától, illetve a háború eredményétől függ. A magyar fél kezdetből szkeptikus volt a bizottságot illetően, míg a románok kezdetben nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy nagy számú sérelem felmutatásával elérhetik a bécsi döntés revízióját. 1942-re a magyar fél belátta nemcsak a bizottság eredménytelenségét, hanem annak „használatatlanságát” is, egyre nyíltabban kezdte el bírálni annak tevékenységét, majd felvetette annak feloszlását is. A bizottság megítélését illetően megállapíthatjuk, hogy az nem vállalkozhatott – s nem is vállalkozott – a nemzetiségi kérdés megoldására, legfőbb feladatának a két állam közötti konfliktus elmérgesedésének és egy esetleges háború bekövetkezésének elkerülését tartotta, ugyanakkor – egyetértve L. Balogh Béni és Ottmar Trașcă véleményével – a bizottság pusztán léte is kedvezően hatott a nemzetiségi kérdésre, és visszafogta a két érintett államot. Az is megállapítható, hogy elsősorban a Hencke-Roggeri különbizottságnak a kormányok nemzetiségpolitikájára vonatkozó megállapítása és esetleges bírálati nem segítették elő a helyzet javítását, illetve az esetleges közvetlen tárgyalások újraindítását.¹⁷⁴ A tiszti bizottságok kapcsán további kutatást igényel annak megállapítása, hogy az intézmény passzívvá válása mennyire a román fél tudatos kérésére történt, illetve, hogy 1943-tól milyen változás volt annak működésében.

Jelen ismereteink szerint sikeres volt a magyar kormány egyoldalú lépése a Miniszterközi Bizottság létrehozását illetően, amivel igyekezett semlegesíteni a bizottságot, illetve kizárni azt a sérelmek kivizsgálásából. Ez nagyban akadályozta a román sérelmek propagandisztikus célokra való kiaknázását.

A két nemzetiség sérelmei között van ugyan közös elem is, de alapvetően eltérők voltak. Ennek egyik magyarázata, hogy 1940-ben nem egy szinten állt a két népcsoport: míg a román közösség minden téren megerősödve került ki a két világháború közötti időszakból, addig a magyar nemzetiség már eleve egy közigazgatásból kiszorított, gazdaságilag megtört helyzetből indult. Másrészt a két kormánynak is eltérő elképzelései voltak a nemzetiségi kérdést illetően: míg a román kormány a magyar lakosság – lakosságcsere vagy önkéntes kivándorlás révén – teljes eltávolítására törekedett, addig a

174 Ugyanezt a véleményt a magyar külügyminisztérium az ajánlások ismertetésekor is megállapította. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tájékoztató a minisztertanács számára a tengelyhatalmak ajánlásairól*, MNL OL, K 63, 271. csomó. 27. tétel. 100–121.

magyar kormány a magyar népcsoport erősítését és egy vezetőrétegetől megfosztott lojális nemzetiség megteremtését tartotta legfőbb feladatának.

Közös a két nemzetiség panaszai között, hogy mindegyiket leginkább az államigazgatás nemzetiségellenes fellépése sújtotta, különösen annak brutális fizikai fellépése. Alapvetően elfogadjuk az Altenburg-Roggeri bizottság azon meglátását, hogy az 1940-es években a magyar és román falusi népeségnél a verések és bántalmazások a mindennapok részét képezték, így azok „semmi rendkívülit nem jelentenek”,¹⁷⁵ azonban a terület megosztását követően ezek indokolatlanul nagy számban fordultak elő. Közös és kölcsönös sérelem, hogy az államigazgatás igyekezett megtörni mindkét nemzetiség iparos rétegét az iparjogositványok visszavonása révén, illetve diszkriminatív politikát folytatott a nyersanyagkészletek elosztásakor. A háborús viszonyok miatt ugyancsak közös sérelem volt a hadseregben és munkaszolgálatban elszenvedett megaláztatás és embertelen bánásmód, olyannyira, hogy 1943-tól ez lett az elmenekülés legfőbb oka. Mindkét nemzetiségnek voltak oktatási sérelmei, azonban míg a románok a tanítás nyelve miatt, addig a magyar nemzetiségűek a kevés iskola és az épületelkobzások miatt szenvedtek hátrányt. Mindkét sérelem legfőbb oka a tanítók nagyarányú elmenekülése volt. Közös, bár más-más területeken megnyilvánuló sérelem az elbocsátások ügye is. A románokat elsősorban a közigazgatásból (hivatalnokok), a magyarokat pedig az iparból (munkások) való kiszorítás sújtotta. Mindkét réteg egy jelentős része önként hagyta el a területet, jobb megélhetés reményében.

A két népcsoportot sújtó legsúlyosabb sérelmek már különbözőek voltak. Míg a román nemzetiséget leginkább a közigazgatásból való kiszorulás, a szabadfoglalkozásúak megélhetési körülményeinek beszűkülése és a gazdasági erejének megtörésére tett kormányzati intézkedések sújtották, addig a dél-erdélyi magyarok – mivel náluk ezen folyamatok már lezajlottak a két világháború között – elsősorban identitásuk megélésében voltak korlátozva a nyelvhasználatot és az utazásokat tiltó rendeletek miatt.

A sérelmek áradatában egyedülállónak tűnik a gabonakészletek teljes elkobzására irányuló 1942-es román intézkedés, ami a magyar lakosság végleges megtöréséhez, illetve elmenekülésének előidézéséhez vezetett volna.

A két nemzetiségi csoport sorsközössége elsősorban kiszolgáltatott helyzetük egész időszak alatti folyamatos romlásában ragadható meg.

175 *Transilvania și aranjamentele...* Id. kiad. 48.